

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Чорноморський національний університет
імені Петра Могили

Кафедра управління земельними ресурсами

НЕВІДОМСЬКА АНАСТАСІЯ ВАДИМІВНА

«Особливості сільськогосподарського землекористування в контексті
збалансованого розвитку сільських територій»

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти другого (магістерського) рівня
галузі знань 19 «Архітектура та будівництво»
спеціальності 193 «Геодезія та землеустрій»
за освітньо-професійною програмою «Землеустрій та кадастр»

Науковий керівник:
Лазарева О.В., д-р екон. наук, професор

Рецензент:
Борисевич К.Ю.
Директор
ТОВ «Український експертний центр землеустрою та оцінки»

Миколаїв – 2024

ЗМІСТ	
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ	8
1.1. Поняття та сутність сільськогосподарського землекористування.....	8
1.2. Історія та еволюція землекористування..1 Ошибка! Закладка не определена.	
1.3. Основні моделі та підходи до сільськогосподарського землекористування.....	19
Висновки до розділу 1.....	22
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ	23
2.1. Статистичні дані про землекористування	23
2.2. Основні проблеми та виклики.....	26
2.3. Вплив аграрної політики на землекористування	29
Висновки до розділу 2.....	45
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	48
3.1. Екологічні аспекти сільськогосподарського землекористування.....	48
3.2. Соціальні та економічні чинники	57
3.3. Інноваційні технології в сільському господарстві.....	62
Висновки до розділу 3.....	68
РОЗДІЛ 4. ОХОРОНА ПРАЦІ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	70
4.1. Законодавчі та нормативні основи охорони праці у землеустрої.....	70
4.2. Забезпечення безпечних умов праці.....	72
4.3. Контроль та дотримання норм охорони праці під час землевпорядних робіт.....	74
ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	83

ВСТУП

Сільськогосподарське землекористування є ключовою складовою економічного розвитку сільських територій, адже саме воно визначає ефективність використання природних ресурсів, рівень продовольчої безпеки та соціально-економічний розвиток регіонів. У сучасних умовах, коли світ зіштовхується із численними викликами, такими як кліматичні зміни, виснаження земельних ресурсів, урбанізація та демографічний тиск, забезпечення збалансованого розвитку сільських територій стає пріоритетом. Особливої актуальності ця проблема набуває в Україні, де сільське господарство виступає однією з провідних галузей економіки.

Незбалансоване землекористування, виснаження ґрунтів, монокультурність та нераціональне використання природних ресурсів призводять до деградації сільських територій, що погіршує якість життя місцевого населення. Крім того, глобальні виклики вимагають запровадження нових підходів до управління земельними ресурсами, орієнтованих на сталий розвиток і екологічну безпеку.

Наукові дослідження у сфері землекористування, такі як роботи В. Гончаренка, Л. Мельника та А. Іванова, висвітлюють питання екологічного землеробства, відновлення родючості ґрунтів та управління земельними ресурсами. Серед міжнародних авторів заслуговують на увагу дослідження Х. Трескотта та П. Ромера, які аналізують інтегровані підходи до розвитку сільських територій. Разом із тим, існує потреба у розробці нових, адаптованих до українських реалій методів, що враховують економічні, екологічні та соціальні аспекти збалансованого землекористування.

Актуальність теми обумовлена необхідністю впровадження інноваційних підходів до управління земельними ресурсами в умовах реформування сільськогосподарського сектору України. Дослідження спрямоване на вивчення особливостей землекористування у контексті

збалансованого розвитку сільських територій, визначення ключових проблем та перспектив їх вирішення на основі міжнародного досвіду і сучасних технологій.

Мета роботи полягає у визначенні особливостей сільськогосподарського землекористування, розробці рекомендацій щодо його оптимізації в умовах забезпечення збалансованого розвитку сільських територій.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- проаналізувати сучасний стан сільськогосподарського землекористування в Україні та світі;
- визначити основні виклики та проблеми, що впливають на ефективність землекористування в умовах глобальних і регіональних змін;
- дослідити вплив екологічних, економічних та соціальних факторів на систему землекористування;
- оцінити роль сільськогосподарського землекористування у розвитку сільських територій з точки зору сталого розвитку;
- вивчити можливості адаптації до кліматичних змін, зокрема через впровадження інноваційних методів управління земельними ресурсами;
- дослідити вплив агротехнологій на раціональність використання та відновлення земель;
- розробити практичні рекомендації для оптимізації землекористування у контексті забезпечення збалансованого розвитку сільських територій;
- вивчити міжнародний досвід управління земельними ресурсами в контексті збалансованого розвитку та можливості його застосування в Україні;
- запропонувати інструменти інтегрованого управління сільськими територіями з урахуванням соціально-економічних та екологічних аспектів;
- оцінити перспективи залучення інвестицій для забезпечення сталого землекористування.

Об'єктом дослідження є процес сільськогосподарського землекористування в Україні в умовах необхідності забезпечення збалансованого розвитку сільських територій.

Предметом дослідження є особливості, проблеми, методи та інструменти сільськогосподарського землекористування, спрямованого на досягнення сталого розвитку сільських територій, зокрема у контексті економічної, соціальної та екологічної стабільності.

Методи дослідження включають аналіз наукової літератури, порівняльний аналіз, системний підхід, статистичні методи та методи прогнозування, що дозволяють комплексно оцінити ситуацію та розробити ефективні рекомендації.

Для вирішення поставлених у роботі завдань використовувались методи: абстрактно-логічний (для теоретичних узагальнень результатів наукового пошуку та формування висновків); аналізу і синтезу (при комплексній оцінці та з'ясуванні особливостей сучасного стану сільськогосподарського землекористування); графічний (для унаочнення результатів кваліфікаційної роботи); аналогії та узагальнення (для розробки системи заходів щодо обґрунтування пріоритетних напрямків розвитку сільських територій на основі європейського досвіду).

Інформаційну базу дослідження склали Закони України, постанови Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України; статистичні дані Держгеокадастру України, Державного комітету статистики України; наукові публікації вітчизняних і зарубіжних вчених, матеріали науково-практичних конференцій, результати власних напрацювань.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному підході до вивчення сільськогосподарського землекористування в контексті збалансованого розвитку сільських територій. У дослідженні запропоновано нові концептуальні підходи, що враховують сучасні виклики, зокрема кліматичні зміни, економічні трансформації та соціальні потреби сільських громад.

Найвагоміші наукові результати полягають у наступному:

удосконалено:

- підходи до інтегрованого управління сільськогосподарськими землями з урахуванням екологічних, економічних і соціальних аспектів, що дозволяє забезпечити збалансований розвиток сільських територій;

- методи оцінки ефективності використання земельних ресурсів у сільському господарстві, що сприяють оптимізації їх раціонального використання;

- рекомендації щодо впровадження інноваційних агротехнологій, спрямованих на збереження ґрунтового потенціалу та підвищення врожайності в умовах сталого розвитку;

- підходи до відновлення деградованих земель, які враховують міжнародний досвід, зокрема методи біоремедіації, агролісомеліорації та збереження екосистемних послуг;

- механізми залучення інвестицій у сільське господарство для підтримки збалансованого розвитку територій та модернізації аграрного сектору.

дістали подальшого розвитку:

- методологія адаптації сільськогосподарського землекористування до кліматичних змін, яка включає стратегії зменшення вуглецевого сліду та підвищення стійкості агросистем до екстремальних погодних явищ;

- пріоритети збалансованого розвитку сільських територій, що акцентують на поєднанні економічної ефективності, екологічної безпеки та соціальної стабільності;

- інструменти просторового планування сільських територій, які враховують перспективи збалансованого землекористування, інтереси місцевих громад та охорону навколишнього середовища;

- моделі використання земельних ресурсів із залученням сучасних цифрових технологій, таких як геоінформаційні системи (ГІС) для управління та моніторингу земель;

- рекомендації щодо гармонізації української практики землекористування з європейськими стандартами, що сприятиме інтеграції України у міжнародний ринок аграрної продукції.

Практичне значення одержаних результатів. Основні теоретико-методичні положення роботи, висновки та рекомендації можуть бути використані у процесі розробки державної політики щодо відновлення землекористування, а також в діяльності місцевих органів влади та аграрного бізнесу.

Особистий внесок. У процесі виконання дослідження автором проведено аналіз сучасного стану сільськогосподарського землекористування в Україні, визначено основні проблеми та виклики, запропоновано концептуальну модель інтегрованого управління земельними ресурсами з урахуванням економічних, екологічних і соціальних аспектів. Розроблено рекомендації щодо адаптації землекористування до кліматичних змін та впровадження інноваційних агротехнологій для збереження і відновлення родючості ґрунтів, а також інструменти просторового планування сільських територій із використанням ГІС-технологій. Обґрунтовано можливості застосування міжнародного досвіду в українських умовах, удосконалено підходи до оцінки екологічних наслідків деградації земель і розроблено заходи для їх мінімізації. Оцінено перспективи залучення інвестицій у розвиток земельного потенціалу України для підвищення ефективності аграрного сектору.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 91 сторінку комп'ютерного тексту, з них 82 сторінка – основного тексту. Матеріали дисертації містить 4 рисунки і 1 таблицю. Список використаних джерел нараховує 95 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

1.1. Поняття та сутність сільськогосподарського землекористування

Земля є головною продуктивною силою, без залучення якої неможливе сільськогосподарське виробництво. Вона виступає предметом праці та формує умови для вирощування сільськогосподарських культур [1, ст. 86].

Як засіб виробництва земля має такі особливості:

- фіксоване положення, тобто є нерухомою;
- не може бути замінена жодним іншим засобом виробництва;
- не є продуктом праці людини, на відміну від інших засобів виробництва;
- праця, що використовується в процесі сільськогосподарського виробництва, спрямовує вартість не на землю, а на вироблену продукцію;
- земля не зношується, а поліпшується завдяки раціональному та ощадливому використанню;
- в просторі земля характеризується обмеженістю, але її можливості безмежні. Термін «землекористування» розглядається багатьма вченими. Зокрема, воно являє собою комплексне поняття, яке складається з декількох складових блоків:
  - це вид господарського використання земельних та інших природних ресурсів (земельних ділянок як об'єкту земельних відносин), визначений у встановленому законом порядку (для будівництва, ведення сільського господарства і т. д.);
  - це просторова одиниця – частина єдиного земельного фонду країни, надана органами виконавчої влади та місцевого самоврядування окремому 10 суб'єкту земельних відносин для її господарського чи іншого використання, яка обмежена на місцевості, а саме із встановленими на місцевості межами;
  - це земельна ділянка або їх сукупність як об'єкт права, елемент земельних економічних, екологічних, соціальних або (і) містобудівних,

рекреаційних та інших відносин, на який суб'єкту зареєстровано право його використання з видачею кадастрового плану, де зазначені площі, розмір, лінії меж (у разі необхідності – з координатами точок повороту), термінами і видами користування і т. д.;

- це просторовий об'єкт системи територіального планування землета природокористування;

- це просторовий об'єкт сільськогосподарської, містобудівної, екологічної, рекреаційної та іншої організації земельної території і господарської діяльності [2, ст. 6-7].

Під «землекористуванням» розуміють систему користування землею, регламентовану законодавством для різних категорій земель, власників землі та землекористувачів. А також це поняття означає територію, земельний масив, що перебуває у власності або в користуванні. Як правило, його застосовують для характеристики земель певного землевласника чи землекористувача, категорій земель чи їх площі [3, ст. 135].

Сільськогосподарське землекористування — це система управління землею, що передбачає використання природних ресурсів для виробництва сільськогосподарської продукції, забезпечення продовольчої безпеки та розвитку сільських територій. Цей процес включає в себе ряд компонентів, серед яких: планування, організація, реалізація і контроль використання земельних ресурсів з метою досягнення певних економічних, екологічних та соціальних цілей.

Сільськогосподарське землекористування можна визначити як сукупність дій, спрямованих на ефективне використання земельних ділянок для вирощування рослинництва та тваринництва. Це поняття охоплює не лише агрономічні аспекти, але і економічні, соціальні та екологічні фактори. Важливою складовою є взаємодія між господарством та природними умовами, що включає врахування кліматичних, ґрунтових і біологічних особливостей місцевості.

Сільськогосподарське землекористування призначене для забезпечення ефективного виробництва сільськогосподарської продукції. Це передбачає використання інвестицій, технологій, трудових ресурсів і механізацію процесів для максимізації прибутку. При цьому важливим є досягнення економічної стабільності та конкурентоспроможності.

В умовах сучасності наголошується на необхідності інтеграції екологічних стандартів у сільськогосподарське землекористування. Це включає збереження природних ресурсів, запобігання ерозії ґрунтів, зменшення забруднення навколишнього середовища, а також забезпечення біорізноманіття. Багато аграріїв починають використовувати екологічні технології, що забезпечують сталість агросистем.

Сільськогосподарське землекористування має важливу соціальну функцію, оскільки впливає на життя селян, розвиток сільських територій та забезпечення продовольчої безпеки. Це передбачає створення робочих місць, розвиток інфраструктури, підтримку соціальних програм та зростання добробуту населення.

Впровадження сучасних агротехнологій, таких як точне землеробство, біотехнології, використання нових засобів захисту рослин і добрив, дозволяє підвищити ефективність землекористування. Застосування інформаційних технологій та інновацій також сприяє вдосконаленню управлінських процесів у агробізнесі.

Визначення правових режимів землі, розподіл та облік земельних ресурсів, а також система регуляцій є важливими елементами сільськогосподарського землекористування. Вони створюють правову основу для стабільного користування природними ресурсами.

Отже, сільськогосподарське землекористування є багатограним поняттям, яке включає в себе економічні, екологічні, соціальні та технологічні компоненти. Його сутність полягає в ефективному управлінні земельними ресурсами з метою забезпечення соціально-економічного

розвитку сільських територій, збереження природних ресурсів та забезпечення продовольчої безпеки.

1.2. Історія та еволюція землекористування

Розвиток суспільства на всіх етапах пов'язаний із землею, яка була і залишається засобом для існування людей і джерелом суспільного багатства. Конституція незалежної України, зважаючи на винятково важливе значення землі у всіх сферах життєдіяльності України та її народу, в 14-й статті закріпила, що "земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави". Отже, земля завжди була і залишається об'єктом особливої уваги суспільства та створює основу для панування того чи іншого класу. З появою власності і розвитком суспільного поділу праці між пастушачим і землеробським племенами, родовими громадами з'явилася необхідність обмежувати землі, тобто встановлювати границі використовуваних територій. Спочатку при цьому обмеженні земель використовували природні рубежі (великі ріки, озера, межі угідь, балки й інші елементи рельєфу). Потім стали застосовувати спеціально обумовлені знаки і позначки, установлені на межах (камені, стовпи, дороги й ін.). Наприклад, східні слов'яни селилися в основному невеликими групами в розкиданих укріплених містах переважно на берегах великих рік і озер. Землі, що знаходилися навколо поселень, вважалися загальними, їх поділяли між окремими особами чи родинами шляхом жеребкування. Вже в перші століття нової ери в них були знаки земельної власності — тамги, що ставилися на межах полів і луків.

З виникненням приватної власності і класів, розпадом первіснообщинного ладу, а надалі з розвитком нових суспільно-економічних формацій з'єднання і взаємопристосування землі, різних засобів виробництва і живої праці між собою перетворюються у форму свідомої діяльності людей за цілеспрямованою організацією використання земель і регулюванням

земельних відносин. Ця діяльність одержала різні назви: спочатку землевимірювання і межування, а потім землевпорядкування. У будь-якому класовому суспільстві землеустрій покликаний втілювати в життя інтереси пануючого класу, будучи в його руках головним знаряддям для здійснення земельної політики, спрямованої на охорону і зміцнення прав власності на землю й організацію її використання в інтересах цього класу [14, ст.49].

Необхідність проведення землемірних робіт виникла у людства в далеку давнину. Народи Індії, Єгипту, Греції й інших країн за кілька тисячоліть до нашої ери поділяли земельні масиви на частини, вели суворий облік земель, здійснювали виміри з метою будівництва каналів, зведення споруд, обмеження й обмірювання земель, облік їхньої якості для оподаткування. Грецький історик Геродот, наприклад, писав про єгипетського царя Сесотриса (1878 - 1841 рр. до н. е.), що розділив землю між своїми підданими, дав кожному з них квадратні ділянки рівної величини і зобов'язав їх платити щороку земельну подать, а у випадку розмиву земель водами Нілу направляв посильних для визначення збитку, щоб знизити подать. Геродот вважав, що при цьому і було винайдено землемірне мистецтво і потім перенесено в Елладу (Грецію). У Древньому Римі з метою закріплення прав власності на землю було проведено описи земель, початок яких приписується Сервию Туллію (IV ст. до н. е.). Для цього було заведено спеціальні реєстри, у які заносили дані про розмір земельних ділянок, спосіб їхньої обробки, якість і прибутковість земель. На бронзові таблиці наносили плани, назви, межі та розміри землеволодінь, відомості про якість земель і про самого хазяїна. Зазначені принципи обліку використання земель і організації землеволодіння поширювалися на всі землі Римської імперії й інші держави. Наприклад, у Гелії, як і в інших римських колоніях, перепис земель спочатку був проведений при Юлію Цезарі (100 - 44 рр. до н. е.). Спадкоємець Цезаря — Октавіан Август (63 - 44 рр. до н. е.) увів точний вимір земель зі складанням їхніх описів, карт, визначенням якості, що дало змогу вдвічі збільшити податок грошима і натурою. Основою виробничих

відносин феодального суспільства була власність феодала на землю, що захопили родова знать, усі начальники і духовенство, а також їхні наближені в період розпаду рабовласницького ладу. На цій підставі феодали привласнювали весь додатковий продукт шляхом експлуатації залежних селян. Поряд з феодальною існувала одноосібна власність селянина і ремісника, заснована на їхній особистій праці. Основу землеволодінь складали землі дворянства, духовенства, а також надільні селянські землі, що феодал віддавав селянам на кабальних умовах у користування з правом спадкування, втягуючи у такий спосіб селян у залежність на довгі роки, а за користування землею селяни платили земельну ренту: відробіткову ренту (панщину), ренту продуктами натурального господарства (оброк), а також грошову ренту.

Держава охороняла право власності феодалів на землю і всіляко сприяла її зміцненню, жорстоко придушуючи виступи селян. В історії добре відомі селянські війни: у Франції (XIV ст.), що ввійшла в історію під назвою "Жакерія"; в Англії (кінець XIV ст.) на чолі з Уотом Тайлером, коли громили поміщицькі садиби і монастирі; у Німеччині (XIV ст.) під керівництвом Томаса Мюнцера; у Росії на чолі із Степаном Разіним (XVII ст.) і Омеляном Пугачовим (XVIII ст.).

Величезні за своїми масштабами селянські війни і повстання були в Китаї. Повстання тайпинів в епоху Цінської династії (XIX ст.) охопило численні маси селянства, які проголошували рівність у користуванні землею та іншим майном. Загальними вимогами, що висувалися в ході селянських виступів в епоху феодалізму, були скасування кріпосного права і надання більшої самостійності у володінні і користуванні землею на основі її справедливого розподілу», землевпорядні дії середньовіччя вже носили державний характер і були пов'язані у першу чергу з обліком (кадастром) земель, їхнім поділом між землевласниками і закріпленням меж земельної власності.

До середньовічних кадастрів у Західній Європі відносять облік земель короля франків Карла Великого (742 - 814 рр.), англійську "Книгу страшного суду" часів Вільгельма Завойовника (1066 - 1087 рр.), що містить докладні зведення про кількість і якість земель, сицилійський кадастр Фрідріха II (1194 - 1250 рр.), кадастр Калабрії (1375 р.) і ін. Із розвитком капіталістичного способу виробництва землевпорядні дії стали здобувати більш державний, класовий характер і були спрямовані не тільки на зміцнення прав земельної власності, але і на організацію використання земель у господарствах капіталістичного типу з метою застосування прогресивних систем землеробства, сучасних високопродуктивних машин та механізмів, що в кінцевому підсумку було спрямовано на експлуатацію землі і людини[34, ст.97].

Специфічні особливості мали земельні відносини та землевпорядкування і на території України у період формування та розвитку Київської Русі (початок XII ст.). Відтак ранньофеодальна держава — Київська Русь формувалася від IX до початку XII століття [35]. У XI столітті ця Держава охоплювала територію від Балтики до Чорного моря і від Закарпаття до Волго-Окського міжріччя [36]. Однак у XII -XIII столітті князівські сварки роздробили територію держави і тільки завдяки збереженню церковного центру в Києві не порушилося підґрунтя єдності української народності, яка формувалася у важкі періоди XIII та XIV століття. Наприкінці XV століття було загарбано значну частину українських земель Польщею, Угорщиною, Північною Буковиною. Слобожанщина відійшла до складу Росії. Північно-західні землі України стали землями Великого Князівства Литовського, у Правобережній Україні і Галичині - Речі Посполитої. Буковина разом з Молдавією перебували під владою Туреччини. Після загарбання центральної частини Угорщини Туреччиною та південно-західних земель Австрією значна частина Закарпаття увійшла до складу Трансільванського зівства (Семиградського), яке перебувало у залежності від турецького султана. Таке становище зберігалось до поділу Речі Посполитої

наприкінці XVIII століття [37]. Якщо Київська Русь виникла як ранньфеодальна держава, то період від середини XVII до XVIII століття в Україні відноситься вже до пізнього феодалізму. Особливість феодальної економіки полягає у поєднанні володіння феодала (феодальної держави) на землі з господарюванням селянина на дрібній земельній ділянці, переданій йому феодалом у користування. Ці ознаки феодалізму зберігалися на землях України також у XVII - XVIII столітті, однак вони вже відрізнялися від ознак феодалізму часів раннього періоду.

У середині і другій половині XVII століття відбулися визвольні війни українського народу проти польсько-шляхетського панування. У Лівобережній Україні, Слобожанщині й у Запоріжжі спостерігався інтенсивний розвиток продуктивних сил, а також позитивних змін у сільському господарстві. Ці землі поступово стають складовою всеросійського ринку. Панівне становище в економічному і політичному житті, як і раніше, займає клас феодалів (старшини, шляхта, духовенство), що володів землями, маєтками. Водночас Правобережна Україна, Східна Галичина, Закарпаття і Північна Буковина перебували під верховенством Речі Посполитої, Угорщини, султанської Туреччини. Шляхетський уряд Речі Посполитої на захоплених українських землях запровадив свої закони, суд, органи влади, адміністративно-політичний устрій. Завдяки пожалуванням, самовільному захопленню шляхта володіє великими масивами землі.

Старшинське землеволодіння після визвольної війни існувало у двох основних формах: рангових земель, що надавалися старшині як винагорода за службу на командних посадах у Війську Запорізькому, і земельних пожалувань, які не залежали від службового становища і були особистими феодальними володіннями (постійними чи тимчасовими). Рангові маєтності в різних місцевостях Лівобережної України в першу чергу надавалися гетьману та генеральній старшині. Маєтності склалися з окремих сіл і цілих волостей. Наприклад, гетьман Богдан Хмельницький володів Чигиринським староством. Це рангове володіння було підтверджено

царською грамотою. Крім того, він одержав у приватне володіння 14 сіл і містечок та ще й місто Гадяч. Рангові маєтності надавалися замість грошового жалування і перебували у користуванні доти, поки козацька старшина обіймала посаду.

Існувала ще така форма феодального землеволодіння, яка не залежала від службового становища і поділялася на такі групи: «зуповне славне володіння» маєтностями, що зберігалося на час правління гетьмана, який надав це володіння; «на підпору дому» та «до ласки військової». «Зуповне славне володіння» базувалося на праві довічного володіння землею, яка вважалася вільною військовою. «На підмогу дому» і «до ласки військової» землі надавалися у тимчасове володіння. Землі надавалися гетьманськими універсалами і царськими грамотами. З часом різниця між маєтностями тимчасовими і довічними зникла і тимчасові маєтності перетворювалися на довічні. Тим самим поступово ця форма феодального володіння землею ставала панівною [38].

Поряд з цим одержували гетьманські універсали на землеволодіння церкви і монастирі, згідно з якими селянам, які мешкали на цих землях, наказувалось додержувати «звиклого послушенства», тобто вони закріплялися за церквами і монастирями. Крім того, розвиток феодальних відносин сприяв швидкому нагромадженню земельних багатств у світських феодалів.

Одним із соціальних здобутків визвольної війни 1648 - 1654 рр. було тимчасове послаблення феодально-кріпосницької системи в Україні. Значною мірою сприяли цьому ліквідація великого феодального землеволодіння польських магнатів і шляхти, маєтності яких перейшли у розпорядження скарбу Війська Запорізького. На цих землях утворилися так звані вільні військові села, якими відала гетьмансько-старшинська адміністрація. Для селян та міщан відкрилися широкі можливості для переходу у козацький стан, який користувався значними привілеями, зокрема звільнявся від низки податків та повинностей. Вільні військові села, входячи

до складу володіння Війська Запорізького, являли собою зовсім нове явище — державну феодалну власність, тобто підлягали місцевим і центральним органам гетьмансько-старшинської адміністрації: згідно з тогочасними документами перебували «под правлением сотенным в ведомстве полковом й диспозиции гетманской». Однією із форм набуття земельних ділянок, що широко практикувалася, була займанщина: селяни і козаки явочним порядком займали вільні землі, обробляли їх і навіть продавали. Інститут займанщини не був юридично оформлений, він діяв як форма звичаєвого права. У такій самій формі існували громадські землі, якими розпоряджалась рада громади (общини).

Отже, можна підсумувати деякі зміни, що сталися у земельних відносинах та у стані земель в Україні внаслідок шестирічної визвольної війни, а також після об'єднання з Росією. Передусім необхідно звернути увагу на гарантії, що були надані Україні у рішеннях Переяславської Ради 1654 р., які певною мірою впливали на зміни у сільському господарстві. Так гетьману Богдану Хмельницькому від імені російського царя було вручено ознаки гетьманської влади і запевнення, що будуть збережені всі права і вільності населення України. Ця гарантія мала стати 9 виявом споконвічних прагнень і сподівань українського народу.

Отже, Україна, яка раніше була колонією Речі Посполитої, одержувала автономію. Підтверджувалися права і привілеї старшини, шляхти, козацтва, забезпечувалися «права і вільності» Війська Запорізького, зберігалися власні збройні сили, традиційне судочинство, встановлювався 60-ти-сячний козацький реєстр [38, ст.90]. Слід відмітити, що ці гарантії «прав і вільностей» українському народу оголошувалися не вперше. У 1569 році королівська Польща разом з Великим князем Литовським за Люблінською унією створили державу — Річ Посполиту. Князь Литовський Сигізмунд, поширюючи Литовський статут на землях, які відійшли до Литви, у тому числі на північно-західних українських землях, гарантував збереження чинності прав і вільностей, наданих від «короля польського, Великого князя

Литовського, руського, пруського, жемайського, мазовецько-го та інших» [39, ст. 92].

Отже, надана ще у 1569 р. гарантія була відтворена у Переяславських рішеннях. Відтак, березня 29 дня 1654 р. було постановлено, що Малоросія має власне управління, судиться за своїм стародавнім правом і законами: «И мы Великий государь велели им быть под нашей Царского Величества высокою рукой, по прежним их правам и привилегиям, каковы им даны от королей польских и от великих князей Литовских, и тех их прав и вольностей не нарушити ничем не велели, и судитесь им велели от своих старшин по своим прежним правам» [40]. Таким чином, юридично розпорядником земель, що перейшли у скарб Війська Запорізького, офіційно стає гетьманська адміністрація, фактично — гетьман, який мав право роздавати землі або продавати їх.

Доля українського селянства залишилася без змін і усі ознаки економічного поневолення були характерними для безземельних селян, а також поширювалися на селян, які користувалися землею. Статус України у складі Російської держави визначався окремими статтями та царськими грамотами, універсалами гетьманської адміністрації. При цьому шляхи розширення старшинського землеволодіння відзначалися різноманітністю — вони не мали меж і не було над ними контролю.

Тільки за роки гетьманування І. Мазепи було видано понад тисячу універсалів на маєтності. Не відставали від нього інші гетьмани, а також полковники. Тогочасні документи рясніють згадками про примусове захоплення козацьких і селянських земель великими феодалами (Мазепою, Скоропадським, 10 Апостолом, Полуботком та іншими). Поряд з цим помітно зросло російське землеволодіння столбового дворянства (Меншикова, Долгорукого, Шереметьєва, Трубецького, Пассека, а також дворян іноземних). Духовні феодали теж скуповували селянсько-козацькі землі, навіть під загрозою насильства.

Характерним було зростання також маєтків великих феодалів у Правобережній Україні (Любомирських, Яблоновських, Браницьких, Потоцьких, Чарторийських та багатьох інших). У цій частині України склалося три типи маєтків: у першому основною повинністю була грошова та натуральна рента, у другому, крім натуральної ренти, — чинш, до третього належали маєтки, де переважала панщина.

Соціально-економічна ситуація, що склалася у Лівобережній і Правобережній Україні у другій половині XVII століття, загострилася. Почалося протистояння пригноблених селян, рядових козаків і міщан проти феодалів. Старшинство, використовуючи свою владу і опираючись на підтримку гетьманського правління та царського уряду, почало запроваджувати експлуатацію рядових козаків у маєтках, підвищувати податки. Козаки стали звертатися до царського уряду із скаргами «на их нужду, как ми от старшин своих терпим» [38]. У цьому протистоянні усі сторони мали свій інтерес.

Історія та еволюція землекористування свідчить про невід'ємну зв'язок між розвитком людства та управлінням природними ресурсами. Землекористування пройшло шлях від простих аграрних практик до складних і технологічних систем, які враховують економічні, екологічні та соціальні аспекти. У сучасному світі важливо враховувати цю еволюцію для розробки нових підходів до землекористування, які забезпечать сталий і ефективний розвиток.

Таким чином, еволюція землекористування відображає не тільки технологічний прогрес людства, але й зміну підходів до управління природними ресурсами, що ставить на перше місце екологію та сталий розвиток.

1.3. Основні моделі та підходи до сільськогосподарського землекористування

Сільське господарство завжди було важливою складовою економіки та суспільного життя. У сучасному світі питання ефективного землекористування в аграрній сфері набуває особливого значення, адже потрібно не тільки задовольнити зростаючий попит на продовольство, але й зберегти природні ресурси та забезпечити стійкість екосистем. Основні моделі та підходи до сільськогосподарського землекористування формуються під впливом економічних, екологічних, соціальних та технологічних чинників (рис.1.1).

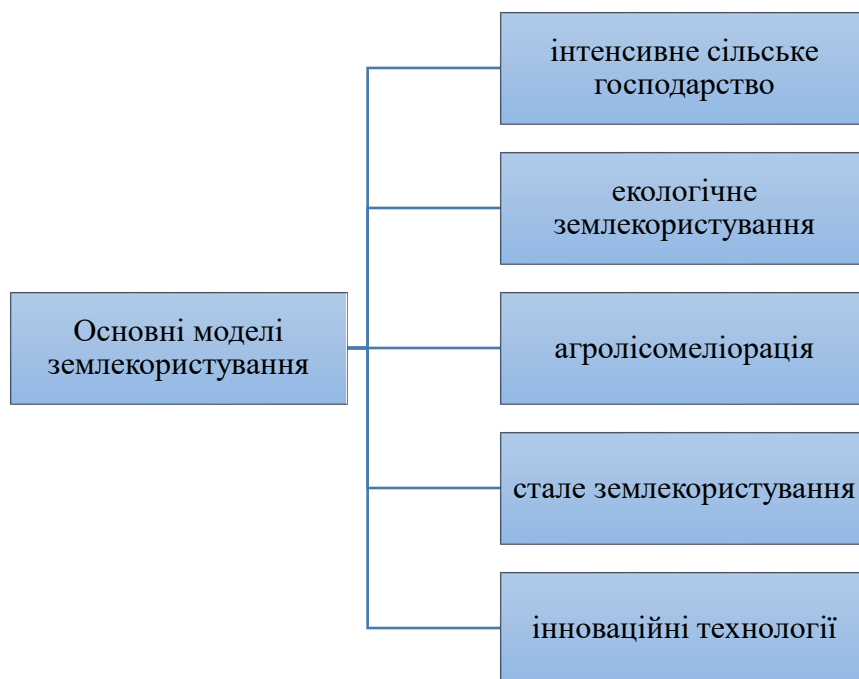

Рис. 1.1 Основні моделі землекористування

Джерело: сформовано автором

Одна з першочергових моделей, що заслуговує на увагу - це інтенсивне сільське господарство. Вона базується на максимальному використанні ресурсів, зокрема, застосуванні хімічних добрив, пестицидів та сучасних технологій. Інтенсивний підхід дозволяє досягнути високих врожаїв, однак він має свої недоліки, зокрема, виснаження ґрунтів і забруднення води, що ставить під загрозу екологічну рівновагу.

На противагу інтенсивному, виникає концепція екологічного землекористування. Цей підхід акцентує увагу на збереженні природних ресурсів, біорізноманіття та відновлювальних практиках. Екологічне землекористування передбачає використання органічних добрив, рослинних і тваринних залишків, що покращує структуру ґрунту та знижує потребу в хімічних засобах. Хоча врожаї можуть бути нижчими, проте така модель забезпечує тривале підтримання родючості ґрунтів і зменшує негативний вплив на екосистеми.

Ще один цікавий підхід — це агролісомеліорація. Він поєднує в собі елементи сільського господарства і лісового господарства, що дозволяє ефективно використовувати земельні ресурси, зокрема в умовах посухи або ерозії ґрунтів. Головним аспектом агролісомеліорації є створення лісових насаджень на сільськогосподарських землях, які стимулюють розвиток культур, поліпшують мікроклімат та знижують ризики в силу зміни клімату.

Серед новітніх підходів варто зазначити формування сталого землекористування, яке ґрунтується на інтеграції економічних, екологічних і соціальних аспектів. Принципи сталого землекористування передбачають раціональне використання ресурсів, зменшення впливу на навколишнє середовище та розвиток сільських громад. Це вимагає від аграріїв не лише технічних знань, а й соціальної відповідальності та співпраці з місцевими спільнотами.

Крім того, важливу роль відіграють інноваційні технології, які активно впроваджуються в сільському господарстві. Наприклад, використання дронів для моніторингу полів, систем точного землекористування, а також агрономічні дані стосовно погоди, вологи тощо. Ці технології сприяють оптимізації виробництва та мінімізації негативного впливу на довкілля.

Правильні підходи до сільськогосподарського землекористування можуть суттєво вплинути на ефективність виробництва, охорону навколишнього середовища та соціальні аспекти. Комбінування різних

моделей дає змогу знайти оптимальні рішення для кожного регіону та ситуації.

Підсумовуючи, можна з упевненістю стверджувати, що сільськогосподарське землекористування вимагає комплексного підходу, що враховує як економічні вигоди, так і екологічні інтереси. У сучасних умовах важливо шукати баланс між інтенсивністю виробництва та збереженням природних ресурсів, впроваджуючи інновації і нові концепції, які здатні задовольнити потреби суспільства без шкоди для навколишнього середовища.

Висновки до 1 розділу

У першому розділі роботи розглянуто теоретичні основи сільськогосподарського землекористування, що дозволило глибше зрозуміти сутність цього поняття, його еволюцію та основні підходи до управління земельними ресурсами.

1. У результаті аналізу поняття сільськогосподарського землекористування визначено його як комплексну систему використання земельних ресурсів для задоволення продовольчих, економічних та соціальних потреб суспільства. Воно поєднує економічні, екологічні та соціальні аспекти, спрямовані на забезпечення сталого розвитку аграрного сектору.

2. Історичний огляд розвитку землекористування показав, що його еволюція нерозривно пов'язана з суспільно-економічними змінами. Від традиційних методів обробітку ґрунту до сучасних технологій землекористування простежується поступовий перехід до більш раціонального і екологічно орієнтованого підходу, обумовлений глобальними викликами, такими як кліматичні зміни та деградація ґрунтів.

3. Аналіз сучасних моделей сільськогосподарського землекористування дозволив виділити кілька ключових підходів: інтенсивне землеробство,

екологічно орієнтоване землекористування, органічне землеробство та інноваційні моделі з використанням цифрових технологій. Особливу увагу приділено інтегрованим підходам, які поєднують ефективність і екологічну стійкість.

Таким чином, у цьому розділі закладено теоретичну основу для подальшого аналізу практичних аспектів сільськогосподарського землекористування в контексті збалансованого розвитку сільських територій.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

2.1. Статистичні дані про землекористування

Статистика землекористування є ключовим інструментом для розуміння того, як людство взаємодіє з природними ресурсами, як змінюється цей взаємозв'язок у різних регіонах та як ці зміни можуть вплинути на майбутнє.

На сьогодні дослідження показують, що близько 38% земельної площі планети використовується для сільського господарства. Це включає як землі, призначені під рослинні культури, так і пасовища для тварин. Але ці цифри можуть бути оманливими, адже вони маскують складні реалії. У країнах, що розвиваються, цей показник може досягати 50%, водночас у розвинених країнах він зазвичай складає близько 30%. Ці відмінності зумовлені не тільки рівнем економічного розвитку, а й політичними та соціальними умовами, які впливають на способи використання та управління землями.

Слід зазначити, що зміни в землекористуванні, що зумовлені урбанізацією та індустріалізацією, ведуть до значного скорочення площі сільськогосподарських угідь. За останні десятиліття ми спостерігаємо тенденцію, відповідно до якої землі, що використовуються для сільського господарства, зменшились на приблизно 1,5% на глобальному рівні. Це є серйозним викликом для продовольчої безпеки, адже зростання населення, яке за прогнозами досягне 9,7 мільярдів осіб до 2050 року, вимагатиме збільшення обсягів виробництва.

У контексті цих викликів важливо звернути увагу на новітні агрономічні практики. Наприклад, агроекологічні підходи, що включають принципи сталого землекористування, стають все більш актуальними. Фермери, які імплементують ці методи, можуть підвищити продуктивність своїх угідь на 20-30%, зменшуючи при цьому використання хімічних добрив.

Це не лише покращує економічні показники, але й сприяє охороні навколишнього середовища [56, ст. 34].

Однак сучасні статистичні дані також свідчать про проблеми деградації ґрунтів, яка є наслідком неконтрольованого землекористування. Понад 33% земної суші страждають від помірної чи сильної деградації, що означає не лише падіння врожайності, але й загрозу для екосистем. Здорові ґрунти виконують важливі екологічні функції, включаючи регуляцію водного балансу та підтримку біорізноманіття. Втрата цих ресурсів загрожує не тільки виробництву продовольства, але і загальному благополуччю планети.

Таким чином, статистичні дані про землекористування відкривають широкий спектр питань, що потребують нашої уваги. Вони вимагають від нас перегляду політик, імплементації інноваційних технологій та забезпечення стійкого управління природними ресурсами. Це не тільки виклик для науки, але й можливість для формування нових підходів у відносинах людини і природи.

Вкрай важливе для розуміння сучасного сільського господарства – це статистичні дані про землекористування, які відображають динаміку змін у нашій взаємодії з землею, а також визначають напрям розвитку агросектору на наступні десятиліття. Статистика землекористування є не тільки набором чисел, але й відображенням нашої еволюції, потреб і викликів, з якими ми стикаємося в умовах глобалізації, зміни клімату та зростання населення.

За даними Організації Об'єднаних Націй, приблизно 38% поверхні Землі використовується для сільськогосподарських цілей, що включає як оброблювані землі, так і пасовища. Важливо зауважити, що ці показники суттєво змінюються в залежності від регіону. Наприклад, в країнах, що розвиваються, площі, призначені під сільське господарство, складають близько 50%, тоді як у розвинутих країнах ця цифра зазвичай знижується до 30%. Це пов'язано з інтенсивними формами землекористування та високою продуктивністю, які дозволяють отримувати більше врожаю з менших земельних ділянок.

Статистичні дані свідчать про зростаючу тенденцію урбанізації, що призводить до зменшення площі сільськогосподарських угідь. Наприклад, за останні десятиліття площі, які використовуються під сільське господарство, скоротилися на 1,5% у світі. Це створює додатковий тягар на агрономів і фермерів, адже з одного боку, ресурси обмежені, а з іншого – існує необхідність у збільшенні виробництва для забезпечення зростаючого населення, яке до 2050 року, за прогнозами, досягне 9,7 мільярдів осіб.[41, ст. 78]

Ці зміни зумовлюють потребу у впровадженні інновацій у технології землекористування. В даний час відзначається зростання популярності агроекологічних практик, які дають можливість ефективно використовувати земельні ресурси, зберігаючи при цьому біорізноманіття. Статистичні дані показують, що фермери, які впроваджують ці практики, здатні підвищити свою продуктивність до 20-30%, при цьому зменшуючи використання хімічних добрив і пестицидів.

Крім того, важливим аспектом є питання деградації ґрунтів, яка є наслідком невиправданого землекористування. Відомо, що близько 33% ґрунтів на планеті страждають від помірної або сильної деградації. Це негативно впливає не тільки на врожайність, але й на екологічний баланс. Адже здорові ґрунти грають ключову роль у запобіганні ерозії, підтримці водних ресурсів та збереженні біорізноманіття.

Отже, статистичні дані про землекористування відкривають перед нами складний, але вражаючий ландшафт сучасного сільського господарства. Вони підкреслюють необхідність змін у нашому підході до управління природними ресурсами. Це не лише виклик, а й можливість для інновацій, які можуть перевести наше землекористування на новий, стійкіший рівень.

2.2. Основні проблеми та виклики

Аналіз сучасного стану сільськогосподарського землекористування в Україні відкриває перед нами складну картину, що насичена як потенціалом, так і викликами. Сільське господарство завжди було і залишається центральним елементом економіки країни, яка має величезні площі орних земель, родючі ґрунти та сприятливі агрокліматичні умови для вирощування різноманітних культур. Однак, задля того, щоб ці ресурси працювали максимально ефективно, необхідно усвідомити проблеми, які заважають досягненню сталого розвитку цього сектора (рис.2.1).

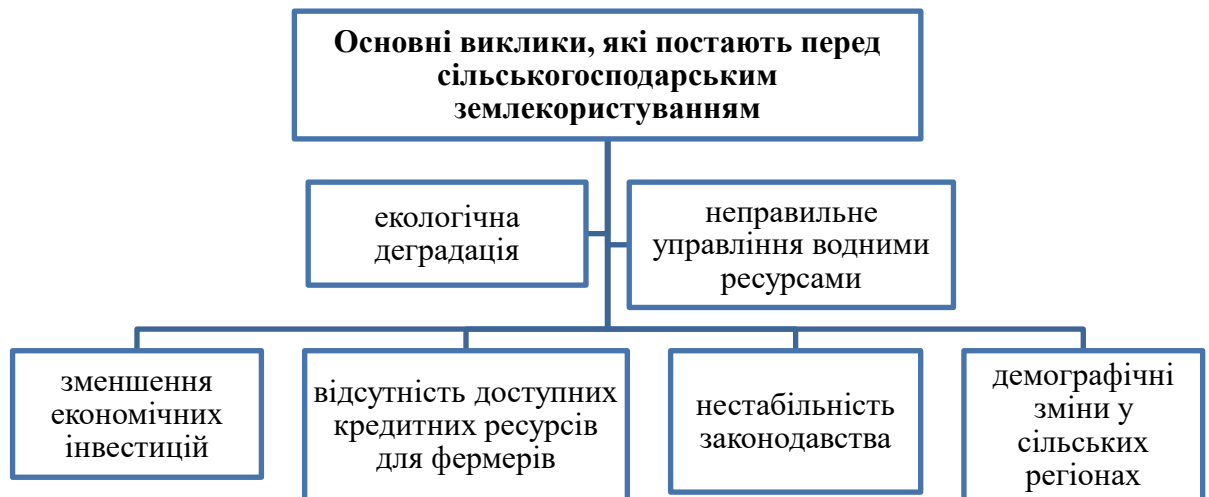

Рис. 2.1 Основні виклики, які постають перед сільськогосподарським землекористуванням

Джерело: сформовано автором

Одним із найзначніших викликів є екологічна деградація, яка викликана інтенсивним сільським господарюванням. Використання агрохімікатів, зокрема пестицидів та добрив, часто призводить до забруднення ґрунтів і водних ресурсів. На прикладі Чернобиля, ми бачимо, як людська діяльність може негативно позначитися на довкіллі. Багато фермерів використовують застарілі технології обробки землі, що згубно впливають на біорізноманіття. У результаті цього спостерігається зменшення

популяції корисних комах, таких як бджоли, що є важливими запилювачами для багатьох сільськогосподарських культур.

Неправильне управління водними ресурсами також є проблемою. В Україні спостерігається значна нерівномірність у розподілі води, що ускладнює ведення фермерського господарства. Особливо це стосується районів, де забруднення річок і водойм обмежує доступ до чистої води. Крім того, зменшення обсягу підземних вод та зміни в річкових системах потребують нових механізмів управління. Водозабезпечення сільськогосподарських угідь, зокрема під час посушливих періодів, стає критично важливим.

Економічні чинники також відіграють суттєву роль у формуванні стану землекористування в Україні. Зменшення економічних інвестицій у аграрний сектор, а також відсутність доступних кредитних ресурсів для фермерів перешкоджає модернізації. Молоді аграрії часто стикаються з труднощами у залученні фінансування для впровадження нових технологій, які можуть підвищити їхню продуктивність та зменшити негативний вплив на навколишнє середовище.

Правова система, що регулює землекористування, потребує серйозних реформ. Нестабільність законодавства та невизначеність у земельних відносинах призводять до конфліктів і затримок у впровадженні нових ініціатив. Досі існує багато проблем, пов'язаних із реформою земельного ринку, що заважає аграріям вільно здійснювати операції з землею. Відкриття ринку землі повинно супроводжуватися чіткою правовою базою, яка захищатиме інтереси всіх учасників.

Окрім цього, варто враховувати соціальні аспекти, зокрема, демографічні зміни у сільських регіонах. Відтік молоді до міст, а згодом і за кордон призводить до скорочення робочої сили в аграрному секторі. В умовах старіння населення необхідно створювати умови для залучення молодих спеціалістів, надаючи їм можливість отримувати освіту та практичний досвід в агрономії і сільському господарстві.

Незважаючи на виклики, існують значні можливості для розвитку сільськогосподарського землекористування в Україні. Впровадження новітніх технологій, зокрема, цифрових рішень та систем управління, може дозволити аграріям більш ефективно планувати свою діяльність та зменшувати витрати. Використання дронів для моніторингу стану полів, технологій точного землеробства для оптимізації використання ресурсів і зменшення впливу на довкілля – це ті інновації, які можуть суттєво змінити підходи у сільському господарстві.

Також важливо зосередитися на розвитку органічного сільського господарства, яке стає все більш популярним не лише в Україні, а й у світі. Зростаючий інтерес до екологічних продуктів може стати новим напрямком для українських фермерів, які прагнуть впроваджувати стійкі практики в своєму виробництві.

Висновком аналізу стане наголошення на необхідності комплексного підходу до вирішення існуючих проблем у сфері сільськогосподарського землекористування в Україні. Взаємодія усіх зацікавлених сторін – держави, фермерів, науковців та суспільства в цілому – є запорукою досягнення успіху.

Системне дослідження та моніторинг земельних ресурсів, інвестиції в інновації, реформи правової сфери та зміцнення інфраструктури є ідеями, які можуть суттєво підвищити рівень землекористування й продуктивності агросектору, унеможлививлюючи подальше погіршення екологічної ситуації.

2.3. Вплив аграрної політики на землекористування

Аграрна політика, як система заходів, що здійснюються державою для регулювання аграрного сектора, має потужний вплив на землекористування, формуючи не лише короткострокові результати, а й довгострокові зміни в агросистемах. Вона складається з репрезентативного спектра інструментів, включаючи фінансування, підтримку сільського розвитку, регулювання цін

на агропродовольчу продукцію та захист екології. Ці інструменти направлені на усунення недоліків ринку, стимулювання інвестицій та розвитку інновацій, а також адаптацію до зміни клімату.

Розвиток аграрної політики безпосередньо пов'язаний з контекстом економічних і соціальних умов у країні. У країнах із розвиненою економікою, аграрна політика часто спрямована на підвищення конкурентоспроможності сільського господарства шляхом впровадження нових технологій і практик. В таких умовах фермери заохочуються до інтеграції інновацій, що змінює структуру землекористування. Коли ресурси виділяються для інтенсивного землеробства, це може призвести до збільшення площ, відведених під певні культури з метою підвищення продуктивності. Водночас, у країнах, де аграрна політика переважно охоплює соціальні аспекти, акцент робиться на підтримці малих фермерських господарств, що часто призводить до диверсифікації використання земель.

Аграрна політика також визначає механізми щодо захисту прав на землю, що, в свою чергу, впливає на парадигму землекористування. У країнах, де права власності на землю є міцними, фермерам легше інвестувати в свої підприємства, оскільки вони впевнені у стабільності своїх активів. Це сприяє розвитку сільського господарства і веде до вдосконалення управління земельними ресурсами. Навпаки, в умовах слабого захисту прав на землю часто спостерігається нераціональне використання земель, оскільки фермери не мають стимулів для довгострокових інвестицій.

Обмеження аграрної політики на використання пестицидів та добрив також є важливим аспектом. Такі заходи зберігають екологічну цілісність ґрунту, зменшуючи використання небезпечних хімікатів. Проте, такі обмеження можуть бути сприйняті аграріями як перешкода, оскільки призводять до зменшення врожайності. Це створює потребу в адаптації і пошуку нових методів ведення господарства, які не завдадуть шкоди навколишньому середовищу.

Регіональні особливості також не можна ігнорувати. Аграрна політика на місцевому рівні може бути адаптована з урахуванням специфіки клімату, типів ґрунтів та традицій землекористування. Наприклад, в регіонах з обмеженими водними ресурсами важливими стають технології зрошення та управління водними системами. Паралельно, аграрна політика може включати інструменти, що підтримують збереження природних екосистем, сприяючи відновленню деградованих ґрунтів.

Крім того, важливим аспектом є інтеграція аграрної політики з іншими сферами, такими як екологія, соціальна політика і економіка. Стійке землекористування вимагає комплексного підходу, що поєднує екологічні, соціальні та економічні інтереси. Наприклад, рамкові програми, що об'єднують аграрні ініціативи з природоохоронними, можуть стати ефективним інструментом для досягнення цілей сталого розвитку.

Аграрна політика має тенденцію змінюватись у контексті глобальних викликів, таких як зміна клімату, глобалізація та демографічні зміни. Вона повинна буде адаптуватись до нових умов, забезпечуючи не тільки продовольчу безпеку, але і соціальну справедливість. Тому вкрай важливо, щоб усі учасники аграрного сектору – фермери, агрокомпанії, місцеві громади та держави – знаходилися у постійному діалозі та співпраці, з метою вироблення адаптованих стратегій землекористування.

Реформування аграрного сектору України – одна із надто актуальних проблем сучасності. Це пояснюється тим, що саме від його розвитку залежить нормальне функціонування всього господарства країни і добробут людини. А з початку 90-х років аграрний сектор України охопила глибока економічна криза. За час цієї кризи сільське господарство України зазнало величезних збитків. Так, протягом 90-х років обсяги виробництва в сільському господарстві скоротилися в 1,6 рази. За обсягом виробництва багатьох видів сільськогосподарської продукції наша держава виявилася відкинutoю майже на 40 років назад.

Для виходу з цієї ситуації необхідна була аграрна реформа. Початок їй було покладено ще в 1990 році, коли Верховна Рада Української РСР ухвалила Постанову "Про земельну реформу", а потім в 1992 р. – Верховна Рада України прийняли нову Постанову "Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі". З цього часу було виконано значний обсяг робіт з реформування земельних відносин, однак радикального оновлення аграрного сектору не відбулося.

Саме тому особливої актуальності знову набуває реформування аграрного сектору. В зв'язку з цим в 2001 р. було схвалено Указом Президента України "Основні напрями земельної реформи в Україні на 2001-2005 роки". Основною метою аграрної реформи в 2001-2005 рр. є забезпечення ефективного розвитку аграрного сектору [34].

Проблемні реформування аграрного сектору України приділяють значну увагу політики, науковці, бізнесмени. Теоретичні питання реформування аграрного сектору розкриваються зокрема в журналах "Економіка АПК" і "Економіка України", в підручниках і монографіях. Особливу увагу цим проблемам приділяють такі науковці, як Гайдучський П. І., Ганчанов В. М., Месель-Веселяк В. Я, Шкільов О. В. і багато інших. Правові основи аграрної реформи закріплено законодавством.

Аграрний сектор – одна з найважливіших сфер матеріального виробництва, в якій створюються матеріальні блага рослинного і тваринного походження для забезпечення населення продуктами харчування, а промисловості – сировиною

Аграрний сектор посідає досить важливе місце в економіці суспільства. Від його розвитку залежить нормальне функціонування всього господарства країни і добробут людей. Розвиток же самого аграрного сектору залежить від тієї частки економічних відносин, які складаються в ньому.

Економічні відносини в аграрному секторі досить специфічні, бо виникають вони з приводу привласнення й використання землі як основного

фактору виробництва. Це, в свою чергу, відрізняє аграрний сектор від інших галузей народного господарства.

Особливості аграрного сектора полягають в тому, що:

- по-перше, на відміну від промисловості, для якої земля є лише загальною умовою функціонування в сільському господарстві земля – головний об'єкт виробничих відносин і основний засіб виробництва;

- по-друге, для сільського господарства характерним є збіг часу виробництва і робочого періоду, що породжує сезонний характер виробництва;

- по-третє, в сільському господарстві тісно переплітаються економічні і природні процеси відтворення. Тому кінцевий результат є сума зусиль людини і природи;

- по-четверте, складність і різноманітність економічних зв'язків, породжених входженням сільського господарства до АПК, а також переплетінням різноманітних форм власності [76].

Ці особливості сільськогосподарського виробництва породжують специфіку даної сфери.

З початку 90-х років ХХ ст. в Україні розпочався процес реформування аграрного сектору. А обумовлено це було наступним.

Після Жовтневої революції в нашій країні розпочався процес колективізації, який був перерваний політикою НЕПу. Так, селянам в Україні було передано 92% її земельного фонду. У 1928 р. політика НЕПу була скасована Сталіним, після чого почалася насильницька колективізація, наслідком якої стало масове створення колгоспів і радгоспів. Селянські господарства були ліквідовані, а найпрацездатніша і найздібніша (в т. ч. і найзаможніша) частина селян потрапила до розряду куркулів (тобто експлуататорів) і була репресована.

В наступні десятиліття більшість колгоспів і радгоспів була збитковою. В них впроваджувався позаекономічний примус до праці, відновлювалися деякі феодальні методи експлуатації (за сталінського режиму), відбувалося

волюнтаристське витіснення різних форм власності, насамперед, приватної, штучно фабрикувалися дві форми власності – колективна і державна.

Колективна форма власності була в сільському господарстві квазіколективною, одержавленою, управління нею здійснювалося командно-адміністративними методами, впродовж кількох десятиліть через механізм "ножниць цін" (завищених на продукцію промисловості і занижених на сільськогосподарську) весь додатковий і значна частина необхідного продукту у села вилучалися. Внаслідок такого пограбування зросло відчуження сільськогосподарських працівників від землі та інших засобів виробництва, втрачалися стимули до праці тощо.

Лише у 80-х роках ХХ ст. внаслідок певного дотримання паритету цін на сільськогосподарську продукцію зменшується кількість збиткових колгоспів і радгоспів, зростає їх рентабельність. Так, рівень рентабельності за ці 1980-1990 роки зріс від мінус 0,4 до 19 і 36%. Виробничі фонди в колгоспах за 10 років збільшилися із 94 до 165 млрд. крб.

Сільське господарство України у 80-і роки приблизно віддзеркалює стан розвитку даної сфери в СРСР у той період, проте якісні ґрунти та інші природні чинники у поєднанні з відносно нормальною матеріально-технічною базою сприяли тому, що працівники села виростили в 1990 р. близько 50 млн. т. зерна (в СРСР – 197 млн. т.). Водночас Україна експортувала щороку сільськогосподарської продукції приблизно на 30 млрд. крб. Якби уряд країни міг самостійно розпоряджатися продукцією аграрного сектору, рівень споживання населення республіки був би значно вищий.

Проте, порівняно з досягненням сільського господарства у багатьох розвинених країнах світу аграрний сектор України значно відставав за рівнем продуктивності праці. Узагальнюючим показником нижчої продуктивності праці в сільському господарстві України був такий: якщо один зайнятий в США у цій сфері міг своєю працею забезпечити продуктами харчування близько 130 жителів, то в Україні – 12-13 чоловік.

На початку 1991 р. в Україні налічувалося 8,5 тис. колгоспів і 2,7 тис. радгоспів. У них було зосереджено 95% ріллі, вони виробляли 75% валової сільськогосподарської продукції. На одне господарство припадало до 4 тис. га сільськогосподарських угідь. Протягом наступних 10 років сільське господарство було відкинуто до рівня 40-50-х років ХХ ст.

Це сталося тому, що капітальні вкладення за цей період скоротилися у 20 разів (у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь вони становили у 1999р. 15 грн., яких було недостатньо, щоб придбати ручний інвентар), внесення мінеральних добрив скоротилося майже у 7 разів, витрати на охорону земельних угідь – у 25 разів, що призвело до значного погіршення якості земель, надмірно дискримінаційного диспаритету цін (внаслідок чого з сільського господарства за 1991-1998 рр. було вилучено понад 95 млрд. грн.), тотального зuboжіння населення (що катастрофічно знизило попит на сільськогосподарську продукцію), втрати основної частини внутрішнього ринку (через необдуману лібералізацію торгівлі і засилля імпорتنих товарів нерідко сумнівної якості), диктату МВФ щодо напрямів аграрної політики (зокрема, цілеспрямованого руйнування колективних господарств і насадження фермерських, хибного курсу на пріоритетність приватної власності) [78].

Все це свідчить про необхідність реформування аграрного сектору. Держава сьогодні особливу увагу має приділити цьому важливому сектору економіки.

Аграрна реформа – це процес трансформації економічних відносин в аграрному секторі.

Аграрні реформи передбачають трансформацію економічної власності, реформу ціноутворення, оподаткування, рентних платежів, заробітної плати тощо, тобто усієї сукупності економічних відносин.

У країнах Центральної і Східної Європи аграрні реформи здійснювалися шляхом заснування акціонерних товариств, ваучерних та державних акціонерних товариств, створення індивідуальних фермерських

господарств (заснованих на праці господаря і членів його сім'ї, а також на найманій праці), кооперативів та ін.

Переважає за таких перетворень колективна форма власності. Так, у Східній Німеччині в середині 90-х років ХХ ст. новостворені селянські господарства (середній розмір ділянок – до 140 га) разом з особистими підсобними господарствами використовували менше 20% сільськогосподарських угідь, нові кооперативи (середній розмір ділянок – приблизно 1500 га), майже 40%, товариства з обмеженою відповідальністю (до 950 га) – менше 25% угідь. У Чехії селянські господарства використовують менше 20% угідь, нові сільськогосподарські кооперативи – майже 50%, господарські товариства – 17%. Винятком з цієї закономірності є Польща (де на селянські господарства припадає майже 75 угідь), Албанія і Румунія.

В Україні аграрна реформа розпочалася в грудні 1990 року. Тоді, ще за радянських часів, Верховна Рада Української РСР ухвалила Постанову "Про земельну реформу", відповідно до якої всі землі було оголошено об'єктом земельної реформи. А вже в березні 1992 року (усього через 15 місяців) Верховна Рада прийняла нову Постанову "Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі", уперше поставивши завдання з приватизації землі [86].

То були цілком логічні і політично виважені кроки нової влади молодій Українській державі.

Шлях реформування аграрного сектору в Україні, якщо порівнювати із державами Центральної і Східної Європи, був значною мірою унікальний. Наші аграрні перетворення здійснювалися у п'яти напрямках.

Перший – господарська реформа. Вона передбачала перетворення колгоспів і радгоспів на приватно-ринкові структури, збереження цілісності земельних масивів та майнових комплексів великих підприємств, вільний вибір селянами різних форм господарювання.

Другий – земельна реформа. Вона була спрямована на втілення в життя гасла "Земля належить тим, хто на ній працює". Треба було навіки закріпити й надійно захистити права власності селян на землю.

Третій – формування аграрного ринку на місці старої планово-розподільчої системи збуту продукції. Мільйони працівників, спеціалістів та керівників господарств треба навчити ринковим методам ведення господарства, заробляти доходи не в держави, а на вільному ринку, зокрема і зовнішньому.

Четвертий напрям – фінансова стабілізація. Слід належним чином фінансово оздоровити аграрний сектор, зняти з нього непосильний борговий та податковий тягар, відкрити шлях інвестиціям і кредитам, зупинити наростання цінових диспропорцій, безробіття та падіння доходів селян.

П'ятий напрям – соціальний розвиток. Перед нашою державою постала глобальна проблема – перетворити села з трудових придатків колгоспів і радгоспів на самодостатні й самоврядні територіальні громади, створити в них нормальні умови для життя, побуту, праці й відпочинку.

Варто відмітити, що аграрне реформування в Україні було набагато складніше, ніж, наприклад, в Польщі, Чехії, Угорщині чи Словенії. Там переважно збереглися власність селян на землю й засади аграрного ринку, а соціальний розвиток сіл був набагато вищий. Україна з початку 90-х років опинилася в глибокій економічній кризі.

Перелом в аграрному секторі наступив в Україні тоді, коли почали створюватися господарські структури ринкового типу, здійснюватися приватизація, почав формуватися аграрний ринок. Реальні зрушення в аграрній сфері розпочалися з кінця 90-х років. За останні п'ять років (2000-2004, з урахуванням прогнозу на поточний рік), середньорічний приріст сільськогосподарської продукції в Україні становить 6%.

Ці темпи вищі, ніж були в усі радянські п'ятирічки, крім повоєнної. Це результат появи реального власника, господаря землі, зацікавленого у своїй праці та відповідального за свою діяльність.

Цей феномен селянина-господаря вдруге підтвердився на теренах України. За свідченням відомого українського вченого Михайла Туган-Барановського, протягом півстоліття після скасування кріпацтва сільське господарство розвивалося удвічі швидше, ніж за такий самий період кріпаччини. А за наступні 22 роки так званого соціалістичного господарювання на селі (1918-1940 роки) темпи знову впали удвічі [89].

Отже, завдяки аграрній реформі відбуваються позитивні зрушення в аграрній сфері. Але поки що аграрні перетворення не закінчилися. Тривалість процесу аграрних перетворень об'єктивно потребує послідовності аграрної політики. Нинішнє десятиліття, очевидно, буде продовженням курсу реформ. Тільки за таких умов можна розраховувати на швидкий економічний і соціальний розвиток села.

Формування ринкових відносин в аграрному секторі відбувається на основі земельної реформи. У Постанові Верховної Ради України "Про земельну реформу", прийнятій 15 березня 1991 року, вказано, що земельна реформа – це комплекс правових, економічних, політичних і організаційних заходів, здійснення яких забезпечує удосконалення земельних відносин, перехід до нового земельного ладу.

Сутністю аграрних перетворень є зміна власності на селі, що передбачає роздержавлення і приватизацію землі, відродження приватної власності та створення реального плюралізму різних форм власності. Завдання земельних перетворень полягає в перерозподілі земель з одночасним наданням їх у власність громадян і юридичних осіб з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатуукладної економіки, раціонального використання та охорони земель.

Перетворення земельної власності здійснюється в Україні в 3 етапи:

- роздержавлення і приватизація земель;
- паювання сільськогосподарських угідь, переданих у колективну власність аграрних підприємств;

- реструктуризація сільськогосподарських підприємств у нові організаційно-правові структури.

Роздержавлення і приватизація стали важливими підвалинами реформування всієї системи життя суспільства.

Цілями роздержавлення власності виступають, насамперед, відродження економічних відносин між товаровиробниками, підвищення ефективності виробництва, поживлення ділової активності та підприємницької діяльності. Приватизація передбачає дещо іншу мету – забезпечити передачу права власності на державне майно, майно підприємств, інших майнових комплексів на користь фізичних осіб та їх господарських об'єднань у приватну власність.

Монопольне положення держави щодо власності на землю було ліквідовано через приватизацію на 1-му етапі реформування земельних відносин. Приватизація сільськогосподарських угідь здійснювалася 2 шляхами:

Так, держава започаткувала передачу громадянам у приватну власність сільськогосподарських угідь для ведення особистого селянського господарства та в приватну власність і користування для ведення фермерського господарства із земель запасу та земель резервного фонду. Також держава ініціювала здійснення комплексу заходів з наданням суб'єктам сільськогосподарських підприємств статусу власників земель, що знаходилися в користуванні цих підприємств.

Приватизація здійснювалася шляхом безоплатної передачі земель, які знаходилися в державній власності, селянам, а також через створення недержавних сільськогосподарських підприємств.

З 1995 року здійснюється паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємства і організаціям. В результаті паювання земель кожному члену колективу і пенсіонеру, який раніше працював у цьому підприємстві і залишається його членом, виданий

сертифікат на право на земельну частку (пай), яка може бути об'єктом оренди, успадкування, дарування, міни, застави, купівлі-продажу.

Станом на 1.01. 2002 р. 6630,2 тис. селян стали власниками паїв. Середній розмір паю становить 4,2 га і коливається від 1,1-1,5 га в Івано-Франківській, Закарпатській та Чернівецькій областях до 7,5-9,2 га у Запорізькій, Херсонській, Луганській областях [63,ст.71].

Аналізуючи стан проведення земельної реформи в Україні, можна відмітити, що створені умови для рівноправного розвитку всіх форм власності, вільного вибору селянами сфери прикладання своєї праці. Дано поштовх для розвитку різних форм господарювання. Починаючи з 1991 р. виконано значний обсяг робіт з реформування земельних відносин.

Однак позитивні досягнення у здійсненні земельної реформи до кінця 90-х років не привели до радикального і ефективного оновлення сільськогосподарського виробництва, пожвавлення інвестиційних процесів в інших галузях виробництва, підвищення добробуту населення. Заходи земельної реформи не отримали належного фінансового забезпечення. Саме тому, з метою забезпечення ефективного використання потужного потенціалу земельних ресурсів України в 2001 р. було розроблено і схвалено Указом Президента України від 30.05. 2001 р. "Основні напрями земельної реформи в Україні на 2001-2005 роки".

Метою цієї реформи є забезпечення ефективного використання та підвищення цінності земельних ресурсів, створення оптимальних умов для суттєвого збільшення соціального, інвестиційного і виробничого потенціалів землі, перетворення її у самостійний фактор економічного зростання.

Формування земельних відносин в цей період базується на принципах:

- непорушності права приватної власності на землю;
- включення землі у ринковий обіг;
- соціальної справедливості у перетворенні земель;
- узгодження темпів і основних напрямів реформування земельних

відносин та відносин в аграрному секторі економіки.

Реалізація Основних напрямків земельної реформи в Україні в 2001-2005 роках здійснюється поетапно:

1 етап (2001-2005 рр.) – здійснення правових, організаційних, технологічних та інформаційно-освітніх заходів, спрямованих на поглиблення якісних змін у земельних відносинах без суттєвих фінансових витрат, і формування законодавчої та економічної бази для 2 етапу;

2 етап (2003-2005 рр.) – здійснення заходів щодо оптимізації землекористування та посилення охорони земельних ресурсів, виконання яких вимагатиме відповідних капіталовкладень та матеріальних витрат.

Основними напрямами державної політики у сфері регулювання земельних відносин є:

- забезпечення дальшого розвитку відносин власності на землю;
- удосконалення земельних відносин у сільськогосподарському виробництві;
- розвиток ринку земель;
- розвиток кредитування під заставу землі;
- удосконалення моніторингу земель;
- удосконалення порядку справляння плати за землю;
- підвищення ефективності державного управління земельними ресурсами;
- поліпшення організації контролю за використанням та охороною земель.

Все це сприятиме успішному реформуванню земельних відносин в нашій країні.

Земля як основний незамінний специфічний засіб сільськогосподарського виробництва на противагу іншим засобам має надзвичайно важливу особливість. Ця особливість полягає в тому, що при правильному використанні землі вона не зношується, як інші засоби виробництва, а якісно поліпшується і стає продуктивнішою. Земля – це головний природний ресурс суспільного буття, який слугує важливою базою

для формування продовольчої безпеки кожної держави світу. Для України це об'єктивна умова успішного функціонування сільського господарства, забезпечення її населення якісними продуктами харчування в необхідних обсягах.

Сільськогосподарські землі в Україні являють собою унікальне національне багатство нашого народу. Їх загальна площа становить 41,8 млн. гектарів, або 69,3% території держави. До складу земель сільськогосподарського призначення належать 32,5 млн. га орних земель (53,9%), 5,5 млн. – пасовищ (9,2%), 2,4 млн. – природних сіножатей (4%), 0,9 млн. – багаторічних насаджень (1,5%) та 1,2 млн. та інших угідь (2%).

Україна належить до Європейських держав з найвищою розораністю земель, яка досягла 57,1% всього земельного фонду, в т. ч. 79,8% - сільськогосподарських угідь.

За землезабезпеченістю населення серед розвинених країн світу Україна посідає 3-є місце. Так, в Канаді на 1 жителя припадає 1,46 га ріллі, в Україні – 0,67, в США – 0,61 га, Болгарії – 0,56, Польщі – 0,36, Франції – 0,31, Німеччині – 0,14, Італії – 0,14, Китаї – 0,11, Великобританії – 0,09 га [93].

Під впливом високої господарської освоєності земельного фонду й екстенсивного використання продуктивних угідь в Україні посилюється деградація земель, ґрунти виснажуються, втрачається їх продуктивний потенціал.

В Україні 13,2 млн. га сільськогосподарських угідь зазнають водної ерозії, 19,3 млн. – вітрової, 10,7 млн. га мають підвищену кислотність, 3,9 млн. га – засолені і солонцюваті, 3,6 млн. га земель заболочені і перезволожені. Протягом останніх 25 років площа ерозованої ріллі розширилася на 1/3 і щорічно збільшується на 90-100 тис. га. Вміст гумусу в ґрунтах країни знизився на 20%.

За цих умов особливого значення набуває невідкладна потреба в розробленні і реалізації заходів щодо підвищення продуктивності орних

земель в країні, охорони сільськогосподарських угідь. Підвищення продуктивності орних земель призведе до підвищення урожайності.

Тільки з початку нового століття (2001, 2002 рр.) вдалося підвищити урожайність зернових і збільшити їх валові збори. Урожайність цукрових буряків і соняшнику не досягла рівня 1990 року. Валові збори цукрової сировини знизилися майже утричі.

Загальне виробництво продукції рослинництва з 1990 року скоротилося на 29,9%, тваринництва – на 51,4%.

Одна з основних причин такої ситуації – різке погіршення матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва, зниження фондозабезпечення та фондоозброєності праці сільськогосподарських товаровиробників.

Вартість основних виробничих фондів з 1996 р. по 2002 р. зменшилася у 2,5 рази, в т. ч. машин і обладнання – з 19,1 млрд. грн. до 8,8 млрд. грн. Машинно-тракторний парк як один із важливих складових виробничих засобів сільського господарства має різко виражений негативний баланс. З року в рік збільшується списання тракторів і іншої техніки без поповнення новою.

Саме тому нині першочергового значення набуває вирішення проблеми активізації інвестиційного процесу для технічного оснащення аграрного виробництва. Зважаючи на це, в лютому 2002 року було прийнято Закон України "Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу". Ним передбачено створення умов щодо прискорення виробництва і підвищення якості тракторів та іншої техніки для сільського господарства на ринкових засадах (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Забезпечення технічними засобами с/г виробництва в Україні (тис. шт.)

Види техніки	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.
Трактори	495	496	319	296	274
Комбайни (зернозбиральні)	107	91	65	61	57
Вантажні автомобілі	296	278	224	205	202
Сівалки	224	200	133	126	124
Плуги	162	168	103	95	103
Культиватори	254	235	139	129	139

Джерело: сформовано автором

Разом з тим, в Законі передбачено здійснення часткової (до 49%) компенсації вартості вітчизняної техніки й обладнання, що постачається с/г товаровиробникам машинобудівними підприємствами. Нині в сільському господарстві до технологічних потреб не вистачає 42% тракторів, а зернозбиральних комбайнів – 54%. Отже, одним із важливих чинників розвитку аграрного виробництва є значне поліпшення рівня технічного оснащення сучасними вітчизняними засобами, що сприятиме підвищенню ефективності використання земельних ресурсів.

Важлива роль відводиться і використанню мінеральних добрив. Нарощування урожайності без них неможливе. Але в Україні в останні роки відчутно зменшується їх використання нині одним із першочергових завдань відродження родючості с/г угідь має стати нарощування виробництва вітчизняних добрив і збільшення у десятки разів їх внесення під посіви с/г культур. Щодо органічних добрив, то їх виробництво потрібно організувати в кожному господарстві. Навіть при зменшенні поголів'я тварин.

Слід зауважити, що удобрення полів забезпечить високий ефект тільки за умови запровадження системи сівозмін.

В нинішніх умовах реформування земельних відносин важливо не допустити руйнування сівозмін, розширити застосування коротко ротаційного чергування полів.

Особливого значення у підвищенні продуктивності орних земель набуває відновлення і розвиток зрошення і осушення в сільському господарстві. Через обмеження коштів значні площі зрошуваних і осушених земель належним чином не використовуються.

Таким чином, відродження продуктивності с/г угідь вимагає нині розроблення і здійснення комплексної системи економічних і технічних заходів.

Тому, аграрний сектор – одна з найважливіших сфер матеріального виробництва, завдяки якій населення забезпечується продуктами харчування, а промисловість – сировиною.

Аграрна реформа – це процес трансформації економічних відносин в аграрному секторі. Вона включає в себе такі напрямки: земельна реформа, господарська реформа, формування аграрного ринку на місці старої планової розподільчої системи збуту продукції, фінансова стабілізація, соціальний розвиток.

Досить важливу роль в реформуванні відіграє земельна реформа, направлена на перетворення земельної власності. Вона передбачає:

- роздержавлення і приватизацію землі;
- паювання сільськогосподарських угідь, переданих у колективну власність аграрних підприємств;
- реструктуризацію сільськогосподарських підприємств у нові організаційно-правові структури.

З метою прискорення реформування аграрного сектору з 2001 року здійснюється реалізація "Основних напрямів земельної реформи в Україні 2001-2005 років". На першому етапі (2001-2002рр.) здійснювалися організаційні, технологічні та інформаційно-освітні заходи, спрямовані на поглиблення якісних змін у земельних відносинах. На 2-му етапі (нині) – здійснюються заходи щодо оптимізації землекористування та посилення охорони земельних ресурсів.

З метою відродження продуктивності земельних ресурсів необхідно поліпшувати матеріально-технічне забезпечення аграрного виробництва, сприяти активізації інвестиційного процесу, більш ефективно використовувати мінеральні добрива, не допустити руйнування сівозмін.

В ході аграрної реформи в нашій країні впроваджено приватну власність на землю, розпайовано землі колективних сільськогосподарських підприємств, здійснено перерозподіл землі між сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими господарствами, особистими селянськими господарствами.

Завдяки реформуванню аграрного сектору в останні роки стали досить помітні позитивні зрушення в цій сфері.

Але поки що реформування аграрного сектору не закінчилося, воно триває.

Загалом, вплив аграрної політики на землекористування є складним та багатограним процесом, що вимагає глибокого аналізу та стратегічного планування. Кожен елемент цієї політики має потенціал формувати майбутнє сільського господарства, впливаючи на соціальні, економічні та екологічні аспекти життя.

Тому важливо, щоб аграрна політика була спрямована на підтримку інтегрованих і сталих практик, які допомагатимуть забезпечити розвиток аграрного сектору одночасно з охороною навколишнього середовища.

Висновки до розділу 2

У другому розділі роботи проведено аналіз сучасного стану сільськогосподарського землекористування в Україні, що дозволило виявити ключові тенденції, проблеми та вплив державної політики на цю сферу.

1. Статистичний аналіз показав, що Україна має значний аграрний потенціал, який включає одні з найродючіших ґрунтів у світі. Проте ефективність використання земельного фонду залишається недостатньою

через деградацію ґрунтів, низький рівень технологічного забезпечення та нерівномірність розподілу земельних ресурсів між регіонами. Значну частину сільськогосподарських земель обробляють із використанням застарілих технологій, що погіршує стан ґрунтів.

2. Основними проблемами та викликами землекористування в Україні є: виснаження та деградація ґрунтів, монокультурність, недостатня увага до екологічних аспектів, низький рівень інвестицій у модернізацію агротехнологій, правова нерегульованість питання оренди та власності на землю. Додатковим викликом є вплив глобальних змін клімату, що призводить до зростання ризиків ерозії ґрунтів та зниження врожайності.

3. Аналіз впливу аграрної політики показав, що існуючі механізми регулювання землекористування потребують значного вдосконалення. Зокрема, програми підтримки агровиробників часто недостатньо спрямовані на стимулювання сталого землекористування. Водночас запровадження ринку землі створило можливості для покращення економічної активності у сфері землекористування, проте потребує більш чіткого контролю за дотриманням екологічних стандартів.

Таким чином, аналіз виявив необхідність комплексного підходу до вирішення проблем землекористування, що включає вдосконалення державної політики, залучення інвестицій та впровадження інноваційних технологій для забезпечення збалансованого розвитку аграрного сектору України.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

3.1. Екологічні аспекти сільськогосподарського землекористування

Екологічні аспекти сільськогосподарського землекористування стають дедалі актуальнішими у нашому світі, де зростаючі потреби в продукції, разом із занепокоєнням щодо екологічних наслідків, вимагають уважного розгляду.

Важливо усвідомити, що сільське господарство не існує в ізоляції, воно тісно пов'язане з навколишнім середовищем, і його вплив на екосистеми величезний.

Підприємства аграрного сектору економіки, за даними Державної служби статистики України, в 2013–2015 роках не збільшили випуск сільгосппродукції [2]. Необхідно зазначити, що виробництво продукції не завжди є економічно вигідним для виробника, оскільки на процес виготовлення сільгосппродукції впливає ціла низка чинників, а саме: – великий практичний досвід фахівців аграрного сектору; – наявність системи менеджменту на підприємствах аграрної галузі; – застосування ресурсоощадливих екологічно безпечних технологій виробництва сільськогосподарської продукції; – попит на ринку сільськогосподарської продукції; – якість сільгосппродукції та її сертифікація; – рівень маркетингу на підприємстві; – застосування системи внутрішнього та зовнішнього контролю за процесом функціонування підприємства. Конкурентоспроможну сільськогосподарську продукцію можуть реалізувати лише ті підприємства, які виробляють продукцію, що відповідає міжнародним стандартам серії ISO 9000 та іншим вимогам [1]. Сертифікація продукції дає можливість реалізувати не лише сировину, а й готовий продукт. Це можливо у випадку впровадження системи екологічного менеджменту в загальну систему управління підприємством. Міжнародна практика свідчить про те, що вимоги до еколого-економічної політики країн щорічно підвищуються.

Відсутність системи екологічного менеджменту на підприємствах аграрного сектору призводить до зменшення обсягів зовнішньої торгівлі сільськогосподарськими товарами з різними країнами. Це зумовлено посиленням у міжнародній торгівлі вимог до якості та сертифікації продукції, робіт і послуг із урахуванням впливу сільськогосподарського виробництва на стан довкілля. Екологічне сільськогосподарське виробництво має охоплювати весь технологічний цикл: виробництво, транспортування, переробку, зберігання та реалізацію продукції споживачу [3]. Відповідність продукції підприємств аграрного сектору міжнародним екологічним стандартам позитивно впливатиме на обсяги експорту сільгосппродукції України. Реалізація технології органічного виробництва сільськогосподарської продукції може задовольнити такі потреби:

- відтворення родючості ґрунтів і охорону довкілля;
- підвищення ефективності та прибутковості сільськогосподарського виробництва;
- зміцнення експортного потенціалу країни;
- забезпечення ринку екологічно чистою та якісною продукцією;
- підвищення іміджу України як виробника та експортера екологічно чистої продукції.

За визначенням Міжнародної Федерації органічного сільськогосподарського руху (IFOAM), органічне сільськогосподарське виробництво – це сільськогосподарська система, яка сприяє збереженню довкілля. Органічне сільське господарство не використовує хімічно синтезованих добрив, пестицидів і інших хімічних препаратів. Його основна мета – це виробництво екологічно чистої продукції, збереження родючості ґрунту, використання відновлювальних ресурсів у сільському господарстві та зменшення рівня забруднення довкілля [4]. Щорічний приріст екологічно чистої продукції на світовому ринку досягає 25%, а в країнах ЄС – 15%. Найбільший попит на таку продукцію спостерігається в Німеччині, Італії та Франції [5]. Україна має необхідний земельний потенціал

для розвитку органічного сільськогосподарського виробництва [6]. Вітчизняне органічне сільське господарство залишається поза законодавчим полем, що ускладнює його розвиток і впровадження механізму стимулювання та створення умов для відновлення природних ресурсів. Впровадження системи екологічного менеджменту в систему управління сільськогосподарськими підприємствами сприятиме вибору оптимального варіанта управлінського рішення щодо методики ведення господарювання, вибору технології виробництва продукції та оцінювання його впливу на стан довкілля. Необхідними умовами функціонування сільськогосподарських підприємств у системі екологічного менеджменту є:

- розроблення екологічної політики;
- сертифікація продукції відповідно до стандартів ДСТУ ISO 9000 та її виробництво відповідно до вимог стандарту ДСТУ ISO 14000;
- періодичне оцінювання результатів діяльності підприємства, ефективності впроваджених технологій і способів виробництва продукції;
- ефективність функціонування системи екологічного менеджменту та впливу підприємства на стан навколишнього природного середовища за допомогою періодичного проведення екологічного аудиту;
- постійне поліпшення якісних характеристик виробництва, що позитивно впливатиме на економічний результат діяльності підприємства [2].

Такий підхід до системи управління сільськогосподарськими підприємствами забезпечить здійснення постійного аналізу та визначення оптимального варіанта під час прийняття рішення. Вибір науково обґрунтованої моделі виробництва продукції зменшить негативні наслідки та мінімізує рівень витрат енергетичних, трудових і фінансових ресурсів, що підвищить економічну ефективність виробничого процесу.

Отже, необхідною умовою виходу підприємств аграрного сектору із кризової ситуації є зміна підходу до системи управління за допомогою її

удосконалення, яке передбачає інтеграцію системи екологічного менеджменту до загальної системи управління.

Завдання держави окреслити стратегічні напрями екологічного, безпечного розвитку аграрної сфери, яка здатна забезпечити продовольчу незалежність, охорону та відтворення природних ресурсів.

Стратегія раціонального використання земельних ресурсів охоплює планування й управління їх використання та поетапний перехід до системи консервації і відновлення якості земель.

Основою охорони й відновлення земельних ресурсів України є оптимізація співвідношення ріллі і екологостабілізуювальних угідь в умовах інтенсифікації та екологізації агропромислового комплексу. На землях, які перебувають в інтенсивному обробітку, необхідно докорінно змінити структуру посівних площ у сівознах так, щоб за вирощування на них польових культур підвищувалася родючість ґрунтів [4].

Екологічно чистою продукцією вважають таку продукцію, яка одержана шляхом використання екологічно чистих природних ресурсів і технологій виробництва та за якісними параметрами відповідає чинним стандартам і прийнятим санітарно-гігієнічним нормам [7].

Сучасний стан природних ресурсів вимагає їх вартісної оцінки, що дозволить встановити розмір плати за їхнє використання та витрати на відновлення. Наприклад, з метою забезпечення відновлення природних ресурсів і охорони довкілля Уряд США застосовує два важелі впливу на сільгоспвиробників.

Перший – це часткове відшкодування витрат, які пов'язані з екологізацією виробничої діяльності, другий – стимулюючі виплати фермерам. Максимальний розмір виплат не перевищує 75% вартості витрат, які пов'язані з екологізацією виробничої діяльності. Стимулюючі виплати надаються фермерам з метою реалізації ними одного або декількох видів діяльності з управління використання природних ресурсів. У країнах ЄС реалізуються екологічні напрями, які охоплюють: виведення з

обігу еродованих земель і компенсацію фермерам часткової втрати доходу від виведення їх з експлуатації. На законсервованих землях вирощують нехарчові культури (ріпак для виробництва біодизеля, біомасу для енергетичних цілей).

Другим напрямом є виплата фермерам дотації за зменшення застосування міндобрих і пестицидів, тим самим стимулюється екстенсивне землеробство та створюються умови для використання природної родючості ґрунтів.

Третій напрям – це цілеспрямована підтримка спеціальних агроекологічних заходів, які є інструментом забезпечення сільського розвитку. Надмірне застосування в сільськогосподарському виробництві отрутохімікатів, мінеральних добрив і генетично модифікованих організмів призвело до виснаження природних ресурсів і забруднення довкілля, особливо це позначилося на стані водних ресурсів. Значні обсяги води використовуються на зрошенні, а також застосування у виробничих процесах хімічних речовин призводить до забруднення поверхневих і підземних водних джерел.

У країнах ЄС для кількісної оцінки екологічно небезпечної підприємницької діяльності застосовуються такі заходи, а саме: попередження та компенсація за спричинені забруднення здійснюється за рахунок забруднювача довкілля, для реалізації екологічно безпечного розвитку агропромислового комплексу держава виділяє значні фінансові ресурси. Сільгоспвиробники погоджуються на впровадження заходів щодо збереження довкілля – не застосовувати технології, що можуть наносити шкоду відновленню природних ресурсів.

У європейських країнах жорстко контролюється використання у підприємствах АПК екологонебезпечних засобів, їх вплив на довкілля, а також заходи щодо захисту ґрунтів, водних ресурсів і збереження та розвитку біорізноманіття [7]. Світовий досвід показує, що ринкові механізми є дієздатними для досягнення цілей сталого розвитку (рис. 3.1.). За

допомогою цінових сигналів можна впливати на поведінку суб'єктів підприємницької діяльності, при цьому отримується не тільки прибуток, але й досягаються екологічні цілі.

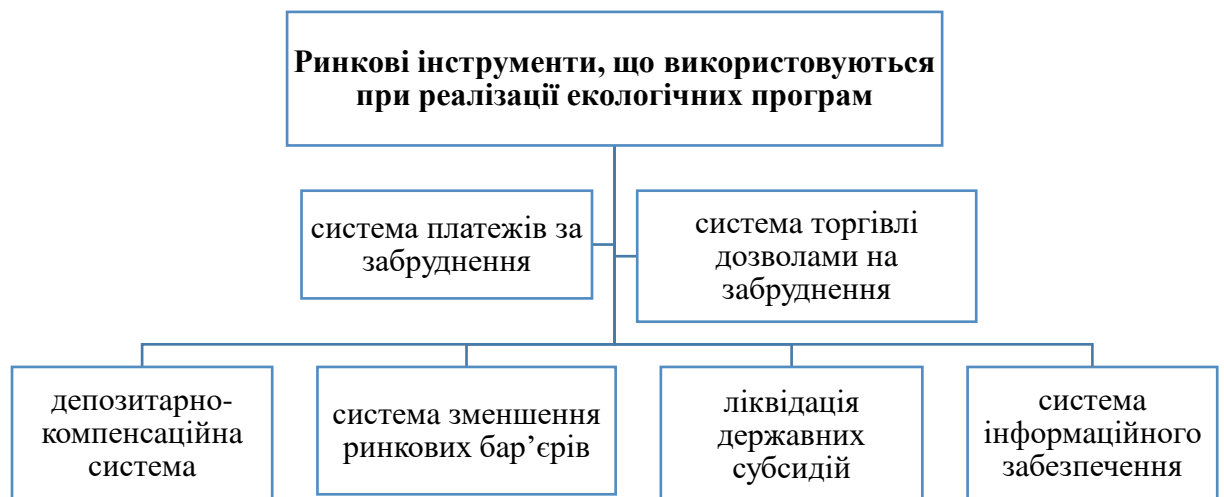

Рис. 3.1 Ринкові інструменти, що використовуються при реалізації екологічних програм

Джерело: сформовано автором

Ефективна дія економічного механізму використання природних ресурсів може бути досягнута у випадку поєднання економічних і організаційних форм господарювання, які направлені на випуск максимального обсягу продукції при мінімальних витратах ресурсів і впливу на довкілля [8].

Одним із дієвих державних інструментів ефективного використання природних ресурсів є акумуляція внутрішніх фінансових ресурсів у вигляді екологічного податку, який виконує водночас фіскальну та компенсаційну функції [9].

Раціональне природокористування забезпечується завдяки впровадженню ефективних економічних механізмів управління природними

ресурсами, використанню маловідходних і безвідходних технологій, ефективних систем і засобів контролю за використанням та збереженням ресурсів і захистом довкілля від забруднення [10].

Світова практика підтверджує, що система екологічного менеджменту залежить від ефективності економічного механізму природокористування, який поєднує регулятори примусово-обмежувального характеру з регуляторами стимулюючо-компенсаційного характеру. Вони забезпечують сприятливі умови для збереження довкілля, а також сприяють реалізації екологічно безпечних технологій і методів господарювання.

Чинником, який забезпечує раціональне використання та охорону природних ресурсів є застосування економічних методів управління. Повинна бути передбачена економічна відповідальність за природні ресурси, створені умови для матеріальної зацікавленості підприємств у розробці та впровадженні досягнень науки і техніки, водночас повинні застосовуватися як заохочувальні засоби, так і санкції за порушення норм і правил природокористування.

Приймаючи до уваги еколого-економічний стан в Україні, необхідно зазначити, що держава повинна сформувавши такий економічний механізм природокористування, який би впливав на джерела забруднення. Вчені-економісти [11–17] вважають, що економічний механізм є інструментом політики регулювання, що дозволяє оперувати цінами, виправляючи недоліки ринку, пов'язані з неточним обсягом втрат від забруднення довкілля та вигоди від його контролю. Водночас рівень забруднення довкілля залежить від досконалості виробничого процесу, його екологічної орієнтованості, від техніко-екологічних характеристик виробничого устаткування та рівня його спрацювання.

В Україні важливе значення має застосування економічного механізму природокористування та забезпечення природоохоронної діяльності, який передбачає запровадження плати за користування

природними ресурсами та за забруднення довкілля. Необхідно також заохочувати підприємства, які застосовують маловідходні та ресурсозберігаючі технології. Забруднення довкілля повинно бути не вигідним для суб'єктів підприємницької діяльності.

Конкурентоспроможність національної економіки має підвищуватися за рахунок зменшення споживання природних ресурсів і шкідливих викидів.

Екологічний напрям розвитку економіки нашої країни зумовлений низкою причин, а саме:

- одним із чинників, які найбільше хвилюють розвинені країни, є екологічні проблеми;
- велика кількість екологічних проблем в Україні має транскордонний характер, а це дає можливість країні зайняти провідні позиції в міжнародних екологічних програмах;
- резервом інвестиційних коштів може бути екологічно орієнтоване вдосконалення виробничих процесів шляхом зменшення енергоємності та матеріалоємності одиниці продукції;
- актуальність розвитку екологізації в країні полягає в тому, що виробництво екологічно чистих товарів і послуг є сферою виробництва, яка опирається на потужний науковий потенціал України;
- екологізація економіки – це випуск екологічно чистої продукції, яка має міжнародне визнання, а для її реалізації можуть бути залучені кошти різних міжнародних фондів і багатих країн;
- підготовленість міжнародної громадськості до сприйняття «екологічні товари» [18].

В Україні запроваджено основні засади економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності, основними елементами якого є: екологічний податок, грошові стягнення за шкоду, заподіяну довкіллю, фінансування природоохоронних заходів і система зборів за соціальне використання природних ресурсів [19; 20, ст. 85].

Таким чином, основою охорони й відновлення земельних ресурсів України є оптимізація співвідношення ріллі і екологостабілізувальних угідь в умовах інтенсифікації та екологізації агропромислового комплексу.

В свою чергу сільське господарство, визначаючи, як використовуються земельні ресурси, може мати значні наслідки для біорізноманіття. Розширення площі під сільськогосподарськими культурами часто призводить до знищення природних середовищ існування, що негативно позначається на ряді видів флори та фауни. Як результат, багато видів виявляються під загрозою зникнення, оскільки їх місця проживання зникають або фрагментуються. Це не тільки обмежує природну різноманітність, але й знижує стійкість екосистеми, роблячи її більш вразливою до хвороб, шкідників та змін клімату.

Також важливим аспектом є використання водних ресурсів. Сільське господарство є одним із найбільших споживачів прісної води. Необґрунтоване зрошення, наявність забруднюючих рідин та витік пестицидів можуть призвести до серйозних екологічних проблем. Збільшення можливостей зрошування може призвести до виснаження підземних джерел, а також до проблем з засоленням ґрунтів. З цих причин, ефективне управління водними ресурсами є вкрай важливим для забезпечення сталого сільського господарства.

Окрім того, слід враховувати вплив агрохімікатів на навколишнє середовище. Хімічні добрива та пестициди можуть негативно вплинути на якість ґрунту та води. Вони можуть знижувати біологічну активність ґрунту, впливаючи на його родючість і здатність утримувати воду. Потрапляючи в ріки та озера під час дощів, ці речовини можуть викликати евтрофікацію, призводячи до цвітіння водоростей, яке негативно впливає на екосистеми води.

Зміна клімату також має серйозні наслідки для сільськогосподарського землекористування. Зміни в температурних режимах, зменшення кількості опадів в деяких регіонах, підвищення частоти екстремальних погодних явищ

— усе це може вплинути на врожайність та якість сільськогосподарських культур. Виробники повинні адаптуватися до цих змін, що може вимагати нових технологій та методів управління.

У той же час, сільське господарство має й позитивний потенціал для екосистеми. Впровадження сталих практик, таких як сівозміна, органічне землекористування та агролісівництво, може допомогти зменшити негативний вплив на навколишнє середовище. Використання природних добрив, таких як компост, може покращити якість ґрунту, а отже, і врожайність, зменшуючи залежність від хімічних добрив.

Додатково, важливо зазначити, що екологічні аспекти сільськогосподарського землекористування не можуть бути розглянуті окремо від соціальних і економічних факторів. Сільське господарство — це не лише виробництво їжі, але й засіб існування для мільйонів людей. Тому важливо знаходити баланс між потребами суспільства та збереженням природних ресурсів. Це може включати в себе підтримку місцевих фермерських господарств, які впроваджують сталі практики, а також розвиток політик, спрямованих на збереження біорізноманіття.

На завершення, екологічні аспекти сільськогосподарського землекористування вимагають комплексного підходу, який об'єднує науку, технології, суспільство та політику. Тільки за допомогою інтегрованих стратегій можна досягти сталого розвитку та забезпечити баланс між потребами людства та збереженням навколишнього середовища. Важливо, щоб аграрний сектор впроваджував інноваційні рішення і ставав більш стійким, адже на своєму шляху до процвітання він не має ігнорувати своє місце в природному світі.

3.2. Соціальні та економічні чинники

Збалансований розвиток сільських територій є важливою метою, що потребує всебічного розуміння та аналізу соціальних і економічних чинників.

Стратегії, спрямовані на досягнення цієї мети, мають враховувати різноманітність факторів, що сприяють або, навпаки, заважають ефективному розвитку. Особливо актуально це в умовах глобальних змін, включаючи кліматичні та демографічні виклики.

Одним із ключових аспектів є освіта. Якісна освіта є запорукою підвищення конкурентоспроможності робочої сили. У селах, де часто спостерігається недостатня доступність навчальних закладів, існує ризик, що молоді люди вирушать до міст у пошуках кращих можливостей. Це веде до відтоку населення, що негативно позначається на розвитку сільських територій. Тому важливо інвестувати в освіту, адаптувати навчальні програми до потреб місцевих ринків, запроваджувати дистанційне навчання та популяризувати професійні навчання.

Окрім освіти, не менш важливим є доступ до охорони здоров'я. Сільські райони часто стикаються з недостатньою кількістю медичних закладів та спеціалістів, що обмежує можливості населення отримувати якісну медичну допомогу. Нарешті, здоров'я населення безпосередньо впливає на продуктивність праці. Одним з рішень може бути створення системи телемедицини, покликаної забезпечити доступ до медичних послуг для жителів віддалених регіонів.

Співпраця між різними секторами є важливим елементом у досягненні збалансованого розвитку. Взаємодія між державними органами, місцевими громадами та приватним сектором дозволяє створити умови для розвитку нових ініціатив. Наприклад, програми, які стимулюють підприємництво в сільських районах, можуть значно покращити економічне становище. Залучення інвестицій, створення кооперативів, розвиток агротуризму - все це способи, які можуть активізувати економіку селян.

Економічні чинники, в свою чергу, охоплюють широкий спектр аспектів, таких як розвиток інфраструктури. Якісна транспортна та комунікаційна інфраструктура становить основу для ведення будь-якого бізнесу. Сільські райони часто стикаються з проблемами доступності: погані

дороги, недостатній транспорт, відсутність мережі інтернету. Ці бар'єри можуть перешкоджати розвитку нових підприємств, знижувати привабливість регіону для інвесторів і навіть призводити до ізоляції внутрішніх ринків.

Фінансовий доступ також є критичним фактором. Дуже важливо, щоб місцеві підприємці мали можливість отримати кредити на розвиток своїх бізнес-ідей. Створення програм мікрокредитування або підтримка місцевих банків може суттєво поліпшити економічну ситуацію на селі. Успішні бізнеси, у свою чергу, створюють нові робочі місця, збільшують доходи населення та стимулюють загальний економічний розвиток території.

Культурні аспекти також грають важливу роль у розвитку сільських територій. Місцеві традиції та звичаї можуть стати основою для розвитку сільського туризму, що є однією із стратегій залучення інвестицій та нових робочих місць. Розвиток гастрономії, екологічного туризму чи культурних фестивалів здатен підвищити популярність регіону, залучити туристів та переосмислити місцеві ресурси. Акцент на місцевих продуктах та послугах допомагає підтримувати місцеву економіку та зберігати унікальні культурні традиції.

Неабияку увагу слід приділити екологічним чинникам, оскільки сільське господарство вимагає часто значних ресурсів і вплине на навколишнє середовище. Сталий розвиток передбачає баланс між економічними потребами та охороною природи. Інвестування в органічне землеробство, екологічні технології та збереження біорізноманіття може позитивно позначитися на довгостроковій стабільності сільських територій.

У сучасній соціально-економічній реальності розвитку сільських територій, проблема збалансованості стає дедалі складнішою і важливою. Сільські території, які традиційно асоціюються з природою, сільським господарством та тісною спільнотою, сьогодні стикаються з безліччю викликів. Ці виклики стосуються не лише економічного розвитку, а й

соціальної стабільності, доступу до послуг, збереження культурної спадщини та охорони навколишнього середовища.

Соціальні чинники розвитку сільських територій охоплюють різні аспекти, починаючи від демографічних змін до соціальної інтеграції. Однією з основних проблем є міграція молоді, яка залишає села в пошуках кращих умов життя і роботи в містах. Це призводить до зменшення населення, старіння громади, а відтак — до зниження інвестицій у місцеву економіку та зменшення попиту на послуги. Ситуація погіршується недостатнім доступом до освіти та медичних послуг, що є критично важливими для підвищення якості життя.

З метою повернення молоді до сіл необхідно створювати нові можливості. Одним із рішень є розвиток підприємництва в сільській місцевості. Це може включати підтримку малих і середніх підприємств, які можуть забезпечити нові робочі місця. Наприклад, створення кооперативів у сільському господарстві дозволяє не лише оптимізувати виробництво, а й дати можливість місцевим жителям об'єднати свої ресурси та зусилля. Успішні приклади таких ініціатив демонструють, як громади можуть трансформувати свої слабкості на переваги через співпрацю.

Крім того, важливо забезпечити доступ до технологій. Сучасні інновації у сфері сільського господарства, такі як точне землеробство, можуть підвищити ефективність виробництва та допомогти фермерам зменшити витрати. Однак для цього необхідні знання та підготовка. Впровадження освітніх програм та тренінгів для місцевих жителів допоможе державі та неурядовим організаціям підготувати громади до змін, що є важливою частиною сталого розвитку.

Економічні чинники також тісно пов'язані із соціальними. Прибутки від сільського господарства часто є недостатніми для забезпечення стабільного життя. З метою підвищення доходів сільських мешканців, важливо розвивати альтернативні джерела доходів, такі як агротуризм, локальна переробка продуктів і продаж на місцевих ринках. Це дозволить не

лише покращити економічну ситуацію, але й сприятиме інтеграції сіл у туристичні маршрути, підвищуючи обізнаність про культуру та традиції.

Крім того, важливим аспектом є екологічні чинники, оскільки ресурси сільських територій є обмеженими. Зменшення використання пестицидів та добрив, впровадження екологічно чистих технологій, а також охорона водних ресурсів є критичними елементами сталого розвитку. Важливість збереження природних ресурсів та екосистем обумовлює необхідність навчання місцевого населення принципам екологічної свідомості та сталого використання.

Збереження культурної спадщини села, його традицій, звичаїв і культури є ще одним ключовим аспектом збалансованого розвитку. Багата культурна спадщина села може стати важливим фактором залучення туристів і розвитку місцевого бізнесу. Підтримка локальних ремесел, організація культурних подій та фестивалів допоможуть не лише зберегти культурну ідентичність, а й створять можливості для розвитку економіки. Нарешті, важливо підкреслити, що успіх у досягненні збалансованого розвитку сільських територій залежить від залучення самих жителів до процесів прийняття рішень. Лідерство на місцях, ініціативи від громади, активна участь у плануванні розвитку - ці елементи грають ключову роль у створенні успішної стратегії розвитку.

Таким чином, збалансований розвиток сільських територій вимагає комплексного підходу, який охоплює соціальні, економічні та екологічні чинники. Сильна підтримка з боку держави, активна участь громади та залучення приватного сектору можуть стати базою для досягнення цих цілей. Взаємодія між різними силами і сторонами є необхідною для того, щоб перетворити виклики на можливості, забезпечуючи сталий розвиток та кращу якість життя в сільських громадах.

Справжньою метою має бути не лише економічний успіх, але й покращення умов життя, збереження екологічної рівноваги та підтримка культурного багатства, що робить сільські території унікальними. Зрештою,

саме такі ініціативи можуть покласти початок новій епосі, де сільські території цілком зрівняються з урбанізованими центрами, продовжуючи зберігати свою ідентичність і традиції.

3.3. Інноваційні технології в сільському господарстві

Сільське господарство, як основа продовольчої безпеки та економічного розвитку, зіткнулося з безліччю викликів у сучасному світі. Зростаюча чисельність населення, зміни клімату, зменшення природних ресурсів і потреба в сталому розвитку вимагали впровадження інноваційних технологій. У цьому контексті важливо розглянути, як сучасні технології можуть трансформувати аграрний сектор, роблячи його більш продуктивним, енергоефективним та екологічно чистим.

Сукупність усіх цих чинників вказує на те, що інноваційні зміни в сільському господарстві є необхідними для виживання цієї галузі у 21 столітті. Комбінація нових агротехнологій, біотехнологічних досягнень, автоматизації та нових моделей ведення сільського господарства з урахуванням соціальної відповідальності допоможе подолати сучасні виклики та забезпечити продовольчу безпеку для майбутніх поколінь. Вочевидь, перед нами відкриваються нові горизонти, і від нас залежить, як ми скористаємося цими можливостями для створення sustainable agriculture, яка буде здатна задовольнити потреби людства без шкоди для навколишнього середовища.

В останні роки впровадження інформаційних технологій в сільському господарстві призвело до коригування способів обробки сільськогосподарських культур та управління полями. Технології докорінно змінили концепцію сільського господарства, зробивши його більш вигідним, ефективним, безпечним та простим.

Інновації в сільському господарстві мають величезне значення для підвищення продуктивності та стійкості аграрного сектору. Сучасні

технології дають змогу фермерам не тільки збільшити врожайність, а й зробити процеси вирощування та збору врожаю більш ефективними та економічними.

Використання цифрових технологій, таких як дрони та системи інтернету речей (IoT), значно покращує моніторинг та управління полями. Дрони дають змогу оперативно отримувати точні дані про стан посівів, виявляти проблеми на ранніх стадіях і вживати заходів щодо їх усунення. Це скорочує час і ресурси, що витрачаються на діагностику та вирішення проблем.

Сенсори, встановлені в полях, можуть контролювати вологість ґрунту, температуру і рівень поживних речовин, що дає змогу оптимізувати полив і удобрення рослин. Такі системи допомагають економити воду і добрива, що особливо важливо в умовах дефіциту ресурсів і підвищення вартості сільськогосподарських матеріалів.

Автоматизація та роботизація в сільському господарстві також відіграють ключову роль у підвищенні продуктивності. Автономні трактори та комбайни можуть працювати цілодобово без необхідності в перервах, що дає змогу значно скоротити час на виконання сільськогосподарських робіт. Роботи для посадки, догляду та збору врожаю знижують залежність від людської праці та зменшують ризики, пов'язані з людськими помилками.

Біотехнології та генетичні дослідження призводять до створення нових сортів культур, які мають підвищену стійкість до хвороб і екстремальних погодних умов. Це дає змогу фермерам отримувати стабільні врожаї навіть в умовах несприятливого клімату. Використання біологічних препаратів для захисту рослин і підвищення родючості ґрунту також сприяє збільшенню врожайності та зниженню впливу на навколишнє середовище.

Енергозберігаючі та екологічно чисті технології, такі як сонячні та вітрові генератори, зменшують залежність сільського господарства від традиційних джерел енергії та знижують вуглецевий слід. Розумні системи управління енергією та ресурсами допомагають оптимізувати використання

електроенергії та води, що знижує операційні витрати та робить сільське господарство більш стійким (рис. 3.2).

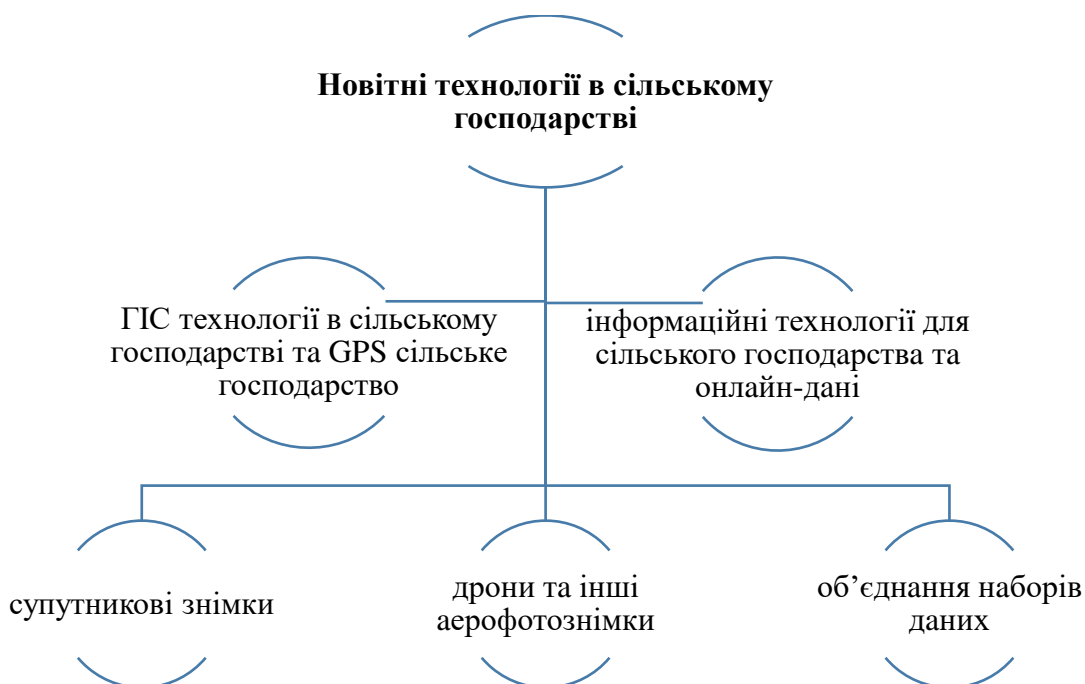

Рис.3.2 Новітні технології в сільському господарстві, які визнані фермерами

Джерело: сформовано автором

Як результат, сучасні ферми отримують значні вигоди від інформаційних технологій у сільському господарстві, що постійно розвиваються. Ці переваги включають зниження споживання води, поживних речовин та добрив, зниження негативного впливу на навколишню екосистему, зменшення хімічного стоку у місцеві ґрунтові води та річки, підвищення ефективності, зниження цін та багато іншого. Таким чином, бізнес стає економічно вигідним, розумним та стійким.

Оскільки поля залежать від місцезнаходження, ГІС карти стають неймовірно корисним інструментом з точки зору точного сільського господарства. Використовуючи геоінформаційні технології в сільському господарстві, фермери можуть скласти карту поточних і майбутніх змін кількості опадів, температури, врожайності, здоров'я рослин тощо. Також

воно дозволяє використовувати застосунки на основі GPS, сумісні з інтелектуальними технологіями для оптимізації внесення добрив та пестицидів у сільському господарстві; з огляду на те, що фермерам не потрібно обробляти все поле, а обробляти тільки певні ділянки, вони можуть досягти економії грошей, зусиль і часу.

Ще однією великою перевагою ГІС технологій в сільському господарстві, є використання супутників та дронів для збору цінних даних про рослинність, ґрунтові умови, погоду та рельєф з висоти пташиного польоту. Такі дані значно покращують точність прийняття рішень у сільському господарстві.

Прогнозування врожайності, а також проведення моніторингу полів практично в реальному часі з метою виявлення різноманітних загроз за допомогою супутникових даних ще ніколи не було таким простим, як із застосуванням інноваційних технологій в сільському господарстві. Датчики здатні давати зображення в різних спектрах, що дозволяє застосовувати численні спектральні індекси, такі як Нормалізований диференційований вегетаційний індекс (NDVI). NDVI дозволяє визначити вміст рослинності, кількість зів'ялих рослин та загальний стан здоров'я рослин. Далі йде Індекс вмісту хлорофілу в покривах (CCCI), який допомагає при внесенні поживних речовин у сільському господарстві. Потім Нормалізований індекс RedEdge (NDRE) визначає вміст азоту. І нарешті, Модифікований ґрунтово-корегований вегетаційний індекс (MSAVI), призначений для мінімізації впливу ґрунтового фону на самих ранніх стадіях розвитку рослин; список можна продовжувати.

За допомогою сучасних інноваційних технологій в сільському господарстві, таких як дрони – фермери мають можливість з високою точністю визначати біомасу врожаю, висоту рослин, наявність бур'янів та насиченість водою на певних ділянках поля. Вони надають більш якісні і точні дані з вищою роздільною здатністю в порівнянні з супутниками. Коли вони працюють на місцях у сільському господарстві, то надають цінну

інформацію навіть швидше, ніж розвідники. Дрони також вважаються неперевершеними помічниками у боротьбі з комахами; навала попереджається шляхом застосуванням інсектициду на небезпечних зонах за допомогою безпілотних технологій, при цьому зменшується ймовірність прямого впливу, що призводить до отруєння хімічними речовинами.

Незважаючи на те, що дрони прості у використанні і здатні збирати великі обсяги даних в короткі терміни, при їх постійному використанні виникають проблеми як і раніше, оскільки така технологія не з дешевих. Дрони практично беспорядні там, де сільському господарству потрібно картографування або моніторинг великих територій, і краще доповнити цю технологію супутниковим моніторингом вже нанесених на карту ділянок, де конкретні зони потрібно перехресно перевірити.

Наступною цінною функцією сучасної інноваційної технології в сільському господарстві, яка використовує численні набори даних, є аналіз даних про погоду. Він складається з наступних варіантів:

- “вимерзання рослин” повідомляє вас про низькі температури, які загрожують вашим озимим культурам;
- “загроза заморозків” виділяє дні, коли температура опускалася нижче -6°C , щоб оцінити збиток, нанесений раннім культурам від заморозків;
- “загроза засухи” відображає дні з температурою вище $+30^{\circ}\text{C}$ для оцінки шкоди від теплового стресу.

Ця функція сучасної технології в сільському господарстві також дозволяє відстежувати опади та температуру.

Перспективні технології в сільському господарстві рухаються в майбутнє семимильними кроками. Вони пропонують фермерам істотну допомогу в їх зусиллях по оптимізації витрат, спрощення управління сільським господарством і підвищення продуктивності. Підвищення врожайності, а також зниження витрат на технічне обслуговування допомагають збільшити рентабельність. В контексті розумних рішень сучасні

технології в сільському господарстві пропонують швейцарський армійський ніж техніки землеробства як для сьогоднішніх, так і для майбутніх фермерів.

Один із найважливіших аспектів новітніх технологій у сільському господарстві — це використання даних і аналітики. Завдяки сенсорам, автоматизованим системам поливу та моніторинговим пристроям фермери мають змогу реалізувати концепцію "розумного сільського господарства". Це передбачає не лише оптимізацію витрат на воду та добрива, а й своєчасне реагування на зміни в навколишньому середовищі. Наприклад, сенсори можуть виявляти рівень вологості ґрунту та активувати полив лише тоді, коли це дійсно необхідно, що суттєво знижує втрати води.

Крім того, розвиток робототехніки в агробізнесі відкриває нові горизонти для автоматизації рутинних завдань. Науковці вже напрацювали роботизовані системи для збору врожаю, обробки рослин та навіть аналізу різних форм захворювань культур, що можуть значно підвищити продуктивність, зменшуючи трудові витрати. Ці технології, завдяки підвищеній точності і швидкості, можуть допомогти зменшити використання хімічних засобів і запобігти людським помилкам.

Наступним важливим елементом інновацій у сільському господарстві є біотехнології. Генетично модифіковані рослини, які були розроблені для підвищеної стійкості до шкідників та хвороб, стали справжнім проривом. Наприклад, селекція культур з реалізацією цих технологій дозволяє зменшити залежність від хімічних пестицидів, що, своєю чергою, зменшує екологічне навантаження. Це також неабияк підвищує оптимізацію ресурсів — зменшує витрати на захист рослин і підвищує загальну продуктивність.

Зміна клімату вимагає нових підходів до вирощування. Стратегічне використання агрометеорологічних даних допомагає фермерам адаптувати свої методи ведення сільського господарства до зміни погодних умов. Прогностичні моделі, які поєднують дані про клімат, ґрунтові умови та біологічні характеристики рослин, дозволяють фермеру планувати свої дії з

максимальною ефективністю. Таким чином, можливість адаптації до несподіваних погодних явищ стає доступнішою.

Системи вертикального сільського господарства також набула популярності в умовах урбанізованих міст, де простір обмежений. Використання гідропоніки та аеропоніки дозволяє вирощувати рослинність і без ґрунту, зекономивши значні обсяги води та добрив. Така модель ведення сільського господарства зменшує залежність від традиційних сільськогосподарських земель і може бути реалізована навіть у міських умовах, забезпечуючи свіжими продуктами населення міст.

Крім технологічних аспектів, важливим є питання соціальної відповідальності. Інновації повинні супроводжуватися етичними та соціальними нормами, які забезпечують стабільність і розвиток місцевих спільнот. Справжня мета впровадження нових технологій полягає не лише в економічній вигоді, а й у створенні стійкого, екологічного та соціально орієнтованого сільського господарства, яке сприятиме добробуту всіх учасників агроринку.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі роботи проаналізовано перспективи збалансованого розвитку сільських територій, зосереджено увагу на екологічних, соціально-економічних аспектах та інноваційних технологіях, що формують основу для сталого сільськогосподарського землекористування.

1. Екологічні аспекти землекористування підкреслюють важливість запровадження заходів для збереження природного потенціалу земельних ресурсів. Зокрема, обґрунтовано необхідність впровадження екологічно орієнтованих практик, таких як агролісомеліорація, сівозміна та органічне землеробство, що сприяють збереженню родючості ґрунтів, запобігають їх деградації та знижують екологічне навантаження на довкілля.

2. Соціальні та економічні чинники збалансованого розвитку включають підвищення рівня зайнятості в сільській місцевості, покращення інфраструктури, а також стимулювання економічної активності через підтримку малого та середнього бізнесу. Виявлено, що успішна інтеграція соціальних ініціатив у землекористування сприяє зростанню добробуту сільського населення та забезпечує гармонійний розвиток територій.

3. Використання інноваційних технологій у сільському господарстві є важливою складовою збалансованого розвитку. Розглянуто перспективи застосування цифрових технологій, зокрема геоінформаційних систем (ГІС), точного землеробства та автоматизації, які дозволяють оптимізувати управління земельними ресурсами, підвищити врожайність та знизити витрати на виробництво. Інноваційні методи сприяють ефективному використанню земель, водних ресурсів та енергії, забезпечуючи їхню стійкість у довгостроковій перспективі.

Таким чином, збалансований розвиток сільських територій можливий за умови поєднання екологічних, соціально-економічних і технологічних заходів, що забезпечують гармонійне використання ресурсів, збереження навколишнього середовища та підвищення якості життя населення.

РОЗДІЛ 4. ОХОРОНА ПРАЦІ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

4.1. Законодавчі та нормативні основи охорони праці у землеустрої

Законодавство України про охорону праці – це система взаємозв'язаних законів та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері реалізації державної політики щодо соціального захисту її громадян в процесі трудової діяльності.

Законодавство про охорону праці складається з (відповідно до ст. 3 Закону України «Про охорону праці») : Закону України «Про охорону праці»; Кодексу законів про працю України; Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»; прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів.

Складові законодавства України про охорону праці:

Конституція України (ст. 43, 45, 46, 49, 57)

- Ст. 43. Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. ... Використання примусової праці забороняється. ... Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється. ...

- Ст. 45. Кожен, хто працює, має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час. Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом.

- Ст. 46. Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати

працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій.

- Ст. 49. Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

Міжнародні договори та угоди (конвенції Міжнародної організації праці (МОП), Директиви Європейського Союзу, резолюції ООН, Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ), Всесвітньої організація охорони здоров'я (ВООЗ), Міжнародної організації по стандартизації (ISO), Міжнародної організації авіації (ІКАО)), до яких приєдналась Україна у встановленому порядку (ратифіковані Україною), договори та угоди, підписані в рамках Співдружності Незалежних Держав і двосторонні договори та угоди.

У сучасному світі, де технічний прогрес активно взаємодіє з екологічними та соціальними аспектами, питання охорони праці в землеустрої набуває особливої ваги. Це пов'язано не лише з необхідністю забезпечення безпечних умов праці для фахівців у цій галузі, але й з потребою врахування екологічних ризиків, що виникають під час виконання землевпорядних робіт.

Законодавчі та нормативні основи охорони праці в землеустрої складають складну систему, яка регламентує різні аспекти діяльності: від проведення досліджень земельних ділянок до реалізації проектів і їх впровадження. Основною метою таких законодавчих актів є захист працівників, забезпечення їхнього здоров'я та безпеки під час виконання професійних обов'язків, а також регламентація відповідальності роботодавців у цій сфері.

Ключовими елементами цієї системи є розробка та впровадження стандартів безпеки, проведення навчань і перевірок, а також контроль за

дотриманням норм. Важливо зазначити, що охорона праці не обмежується лише технічним аспектом; вона також включає в себе соціальну відповідальність компаній, що займаються землеустроєм, і їхній внесок у захист навколишнього середовища.

Не менш важливим є і взаємозв'язок між нормативними документами та реальністю. Часто буває, що закони не враховують специфіку проведення робіт у різних регіонах, що може призвести до недотримання норм чи їх неефективного застосування. Саме тому важливо, щоб розробники нормативних актів активно співпрацювали з практиками, фахівцями та науковцями, аби адаптувати законодавство до актуальних умов.

Також слід враховувати, що впровадження нових технологій, таких як дрони для картографії, чи автоматизація процесів, ставить нові вимоги до навчання працівників і гарантує необхідність постійного оновлення нормативних актів. Щоб досягти успіху в охороні праці, необхідно не лише контролювати дотримання існуючих правил, але й активно впроваджувати інновації та підтримувати культуру безпеки.

Загалом, питання охорони праці в землеустрої вимагає комплексного підходу, який має включати законодавство, технології та соціальні аспекти. Адекватне законодавче забезпечення, активна співпраця між усіма учасниками процесу та адаптація до змінюваних умов — ось запорука успіху в цій важливій галузі. Так, через глибоке вивчення та постійне удосконалення нормативних основ, можна забезпечити не лише безпеку працівників, але й стійкість і ефективність земельних ресурсів в умовах зростаючих екологічних викликів.

4.2. Забезпечення безпечних умов праці

Сільське господарство є однією з основних галузей економіки, яка забезпечує продовольчу безпеку та відображає соціально-економічний розвиток країни.

Аграрний сектор характеризується багатьма ризиками, які можуть загрожувати здоров'ю та безпеці працівників. Це пов'язано із специфікою роботи, яка включає використання важкої техніки, обробку небезпечних хімікатів, а також працю на відкритому повітрі в умовах зміни клімату. Все це створює передумови для різноманітних травм і захворювань. Необхідно зазначити, що низька культура безпеки, недостатня підготовка працівників, а також упереджене ставлення до особистої безпеки істотно посилюють ці ризики.

Однією з ключових умов покращення ситуації є підвищення рівня обізнаності працівників про безпечні умови праці. Освіта та навчання повинні бути невід'ємною частиною аграрної практики. Створення системи постійного моніторингу та оцінки ризиків допоможе з'ясувати питання, які на сьогодні залишаються невирішеними. Варто зазначити, що не лише обов'язок керівників, а й відповідальність кожного працівника за дотримання правил безпеки може дати значні результати.

Крім навчання, важливо впроваджувати сучасні технології для зменшення небезпечних факторів. Використання автоматизації в аграрному виробництві може суттєво знизити ризики, пов'язані з фізичними навантаженнями та контактами з небезпечними речовинами. Проте необхідно пам'ятати, що технологічний прогрес повинен супроводжуватися адаптацією соціальних стандартів, щоб захищати права працівників.

Ще одним важливим аспектом є колективна відповідальність, яка формується в рамках аграрних колективів. Створення здорового та безпечного робочого середовища, де працівники можуть вільно висловлювати свої потреби та пропозиції, сприятиме зменшенню кількості нещасних випадків. Встановлення прозорих комунікаційних каналів дозволить зрозуміти, які питання потребують термінового вирішення.

Поряд із цим, державні програми підтримки в галузі охорони праці та забезпечення безпеки дуже важливі. Адекватне фінансування таких ініціатив, а також контроль за їх виконанням, може сприяти зміні ситуації на краще.

Необхідно також ввести чіткі стандарти безпеки, які будуть застосовуватися на всіх рівнях сільськогосподарського виробництва, а також забезпечити постійний моніторинг їх дотримання.

Висновуючи, можна сказати, що не можна ігнорувати питання безпеки праці в аграрному секторі. Це не лише юридичний обов'язок, а й моральна відповідальність кожного з нас. Забезпечення безпечних умов праці – це шлях до підвищення продуктивності, зменшення втрат і, що найголовніше, до збереження людського життя. Вірю, що зусилля, які ми докладемо, стануть запорукою більш безпечного і стійкого аграрного сектору в майбутньому.

4.3. Контроль та дотримання норм охорони праці під час землевпорядних робіт

Сфера контролю та дотримання норм охорони праці під час землевпорядних робіт охоплює широкий спектр діяльності, пов'язаної зі землеустроєм, топографічними зйомками та проектуванням, і потребує не лише теоретичних знань, але й чіткої практичної реалізації норм безпеки.

Землевпорядні роботи часто проводяться в полі, що передбачає віддалені локації, важкі погодні умови та специфічні ризики. Ці фактори формують унікальний контекст, в якому контроль за дотриманням норм охорони праці може стати справжнім викликом. Тому важливим є формування чіткої системи управління безпеки праці, що ґрунтується на детальних інструкціях, навчанні та постійному моніторингу.

Перш ніж перейти до деталей, варто зазначити, що всебічне навчання персоналу є основоположним аспектом створення безпечних умов. Неправильне використання інвентарю чи нерозуміння специфіки роботи на місці може призвести до нещасних випадків. Тому програми навчання, що охоплюють як теоретичні, так і практичні аспекти, повинні бути обов'язковими для всіх працівників, які залучені до землевпорядних робіт. Не

менш важливим є також періодичне оновлення знань, оскільки нові технології та методи постійно з'являються в цій галузі.

Також важливу роль грає оснащення працівників необхідним інструментом та засобами індивідуального захисту, які відповідають сучасним стандартам. Забезпечення належного обладнання не є лише юридичною відповідальністю роботодавців, а й безпосередньо впливає на здоров'я і безпеку працівників. Чітко прописані нормативи щодо використовуваних засобів також допоможуть знизити ризики під час виконання завдань.

Крім того, невід'ємною частиною системи контролю повинні стати регулярні перевірки стану робочих місць та оцінка ризиків. Ці процедури нададуть можливість вчасно виявити і усунути небезпеки, що можуть спричинити травми або навіть загибель співробітників. Систематизований підхід до моніторингу безпеки сприятиме створенню культури охорони праці, де кожен працівник уявляє свої обов'язки щодо власної безпеки і безпеки колег.

Ще одним важливим аспектом є ліквідація наслідків потенційно небезпечних ситуацій. Потрібно заздалегідь підготувати план дій на випадок надзвичайних ситуацій та навчити всіх працівників, як діяти в умовах кризи. Це може включати знання про надання першої медичної допомоги, евакуаційні маршрути та використання засобів зв'язку.

Державна політика і нормативно-правові акти також не можуть бути проігноровані, адже вони забезпечують рамки для здійснення контролю та впорядкування охорони праці. Необхідно, щоб такі норми були зрозумілі та доступні для всіх учасників процесу, а також щоб проводився регулярний моніторинг їх дотримання.

Стаття 38. Органи державного нагляду за охороною праці.

Державний нагляд за додержанням законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці здійснюють:

- центральний орган виконавчої влади з нагляду за охороною праці;

- спеціально уповноважений державний орган з питань радіаційної безпеки;
- спеціально уповноважений державний орган з питань пожежної безпеки;
- спеціально уповноважений державний орган з питань гігієни праці.

Органи державного нагляду за охороною праці не залежать від будь-яких господарських органів, суб'єктів підприємництва, об'єднань громадян, політичних формувань, місцевих державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування, їм не підзвітні і не підконтрольні.

Діяльність органів державного нагляду за охороною праці регулюється цим Законом, законами України "Про використання ядерної енергії і радіаційну безпеку", "Про пожежну безпеку", "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення", іншими нормативно-правовими актами та положеннями про ці органи, що затверджуються Президентом України або Кабінетом Міністрів України.

Стаття 39. Права і відповідальність посадових осіб центрального органу виконавчої влади з нагляду за охороною праці.

Посадові особи центрального органу виконавчої влади з нагляду за охороною праці мають право:

- безперешкодно відвідувати підконтрольні підприємства (об'єкти), виробництва фізичних осіб, які відповідно до законодавства використовують найману працю, та здійснювати в присутності роботодавця або його представника перевірку додержання законодавства з питань, віднесених до їх компетенції;
- одержувати від роботодавця і посадових осіб письмові чи усні пояснення, висновки експертних обстежень, аудитів, матеріали та інформацію з відповідних питань, звіти про рівень і стан профілактичної роботи, причини порушень законодавства та вжиті заходи щодо їх усунення;
- видавати в установленому порядку роботодавцям, керівникам та іншим посадовим особам юридичних та фізичних осіб, які відповідно до законодавства використовують найману працю, міністерствам та іншим центральним органам виконавчої влади, Раді міністрів Автономної

Республіки Крим, місцевим державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування обов'язкові для виконання приписи (розпорядження) про усунення порушень і недоліків в галузі охорони праці, охорони надр, безпечної експлуатації об'єктів підвищеної небезпеки;

- забороняти, зупиняти, припиняти, обмежувати експлуатацію підприємств, окремих виробництв, цехів, дільниць, робочих місць, будівель, споруд, приміщень, випуск та експлуатацію машин, механізмів, устаткування, транспортних та інших засобів праці, виконання певних робіт, застосування нових небезпечних речовин, реалізацію продукції, а також скасовувати або припиняти дію виданих ними дозволів і ліцензій до усунення порушень, які створюють загрозу життю працюючих;

- притягати до адміністративної відповідальності працівників, винних у порушенні законодавства про охорону праці;

- надсилати роботодавцям подання про невідповідність окремих посадових осіб займаній посаді, передавати матеріали органам прокуратури для притягнення цих осіб до відповідальності згідно із законом.

Рішення посадових осіб центрального органу виконавчої влади з нагляду за охороною праці за необхідності обґрунтовуються результатами роботи та висновками експертно-технічних центрів, дослідних, випробувальних лабораторій та інших підрозділів (груп) технічної підтримки, що функціонують у складі органів державного нагляду за охороною праці відповідно до завдань інспекційної служби або створюються і діють згідно із законодавством як незалежні експертні організації. Наукова підтримка наглядової діяльності здійснюється відповідними науково-дослідними установами.

Посадові особи центрального органу виконавчої влади з нагляду за охороною праці є державними службовцями, і на них поширюється дія Закону України "Про державну службу". Вони несуть відповідальність згідно із законом за виконання покладених на них обов'язків. Посадові особи центрального органу виконавчої влади з нагляду за охороною праці мають

право носити формений одяг, зразки якого затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 40. Соціальний захист посадових осіб центрального органу виконавчої влади з нагляду за охороною праці.

Посадовим особам центрального органу виконавчої влади з нагляду за охороною праці держава гарантує соціальний захист.

Працівники правоохоронних органів надають допомогу посадовим особам органів державного нагляду у виконанні ними службових обов'язків та вживають заходів щодо припинення незаконних дій осіб, які перешкоджають виконувати ці обов'язки, вдаються до погроз, шантажу, нанесення тілесних ушкоджень посадовим особам органів державного нагляду або членам їх сімей, завдають шкоди їх майну.

За особами, які звільнені з посад в органах державного нагляду за віком або через хворобу чи каліцтво, а також за членами сім'ї або утриманцями загиблої під час виконання службових обов'язків посадової особи зберігається право на пільги згідно з законодавством.

Пенсійне забезпечення посадових осіб органів державного нагляду здійснюється згідно з законодавством за рахунок держави.

Стаття 41. Громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці.

Громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці здійснюють професійні спілки, їх об'єднання в особі своїх виборних органів і представників.

Професійні спілки здійснюють громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці, створенням безпечних і нешкідливих умов праці, належних виробничих та санітарно-побутових умов, забезпеченням працівників спецодягом, спецвзуттям, іншими засобами індивідуального та колективного захисту. У разі загрози життю або здоров'ю працівників професійні спілки мають право вимагати від роботодавця негайного припинення робіт на робочих місцях, виробничих дільницях, у

цехах та інших структурних підрозділах або на підприємствах чи виробництвах фізичних осіб, які відповідно до законодавства використовують найману працю, в цілому на період, необхідний для усунення загрози життю або здоров'ю працівників.

Професійні спілки також мають право на проведення незалежної експертизи умов праці, а також об'єктів виробничого призначення, що проектуються, будуються чи експлуатуються, на відповідність їх нормативно-правовим актам про охорону праці, брати участь у розслідуванні причин нещасних випадків і професійних захворювань на виробництві та надавати свої висновки про них, вносити роботодавцям, державним органам управління і нагляду подання з питань охорони праці та одержувати від них аргументовану відповідь.

У разі відсутності професійної спілки на підприємстві громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці здійснює уповноважена найманими працівниками особа.

Надати право технічній інспекції профспілок галузевого рівня, що здійснює контроль за дотриманням умов праці та техніки безпеки працівників, зазначених у статті 1 Закону України "Про підвищення престижності шахтарської праці", зупиняти ведення робіт на підприємстві у разі грубих порушень правил техніки безпеки та охорони праці.

Стаття 42. Уповноважені найманими працівниками особи з питань охорони праці.

Уповноважені найманими працівниками особи з питань охорони праці мають право безперешкодно перевіряти на підприємствах виконання вимог щодо охорони праці і вносити обов'язкові для розгляду роботодавцем пропозиції про усунення виявлених порушень нормативно-правових актів з безпеки і гігієни праці.

Для виконання цих обов'язків роботодавець за свій рахунок організовує навчання, забезпечує необхідними засобами і звільняє уповноважених найманими працівниками осіб з питань охорони праці від

роботи на передбачений колективним договором строк із збереженням за ними середнього заробітку.

Не можуть бути ущемлені будь-які законні інтереси працівників у зв'язку з виконанням ними обов'язків уповноважених найманими працівниками осіб з питань охорони праці. Їх звільнення або притягнення до дисциплінарної чи матеріальної відповідальності здійснюється лише за згодою найманих працівників у порядку, визначеному колективним договором.

Якщо уповноважені найманими працівниками особи з питань охорони праці вважають, що профілактичні заходи, вжиті роботодавцем, є недостатніми, вони можуть звернутися за допомогою до органу державного нагляду за охороною праці. Вони також мають право брати участь і вносити відповідні пропозиції під час інспекційних перевірок підприємств чи виробництв фізичних осіб, які відповідно до законодавства використовують найману працю, цими органами.

Уповноважені найманими працівниками особи з питань охорони праці діють відповідно до типового положення, що затверджується центральним органом виконавчої влади з питань праці та соціальної політики.

У завершення, контроль та дотримання норм охорони праці під час землевпорядних робіт — це не лише зобов'язання, але й ключ до підвищення безпеки, ефективності та продуктивності. Це питання вимагає об'єднання зусиль усіх зацікавлених сторін — від урядових структур до безпосередньо самих працівників. Лише спільними зусиллями ми можемо створити безпечніше середовище для всіх, хто працює в цій важливій галузі. Дякую за увагу.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

У дипломній роботі розглянуто теоретичні, аналітичні та практичні аспекти сільськогосподарського землекористування у контексті збалансованого розвитку сільських територій. Проведене дослідження дозволило досягти поставленої мети та виконати всі завдання, сформулювавши такі висновки:

1. Сільськогосподарське землекористування є ключовим елементом сталого розвитку, поєднуючи економічні, екологічні та соціальні аспекти. Його ефективне функціонування залежить від раціонального використання земельних ресурсів, дотримання екологічних стандартів та впровадження інноваційних технологій.

2. Історичний розвиток землекористування свідчить про еволюцію від традиційних до сучасних методів управління земельними ресурсами. В Україні цей процес характеризується необхідністю адаптації до глобальних викликів, таких як кліматичні зміни та деградація ґрунтів.

3. Аналіз сучасного стану сільськогосподарського землекористування в Україні виявив низку проблем: деградацію земель, монокультурність, низький рівень технологічної забезпеченості та обмежену інвестиційну підтримку, що знижує продуктивність та екологічну стійкість аграрного сектору.

4. Впровадження ринку землі створює нові можливості для підвищення ефективності землекористування, але потребує посилення контролю за дотриманням екологічних стандартів і прозорості правового регулювання.

5. Екологічний аспект сільськогосподарського землекористування вимагає впровадження сталих практик, таких як сівозміна, органічне землеробство та агролісомеліорація, що сприяють збереженню родючості ґрунтів та запобіганню їх деградації.

6. Соціально-економічний розвиток сільських територій залежить від покращення умов життя місцевих громад, створення нових робочих місць, розвитку інфраструктури та підтримки малого і середнього бізнесу.

7. Інноваційні технології, зокрема геоінформаційні системи (ГІС), точне землеробство та автоматизація, забезпечують оптимізацію управління земельними ресурсами, підвищення продуктивності сільського господарства та мінімізацію екологічного впливу.

8. Застосування міжнародного досвіду у сфері інтегрованого управління земельними ресурсами дозволяє гармонізувати економічні, екологічні та соціальні цілі, що є основою для сталого розвитку сільських територій України.

Таким чином, результати дипломної роботи мають як теоретичне, так і практичне значення, спрямоване на оптимізацію сільськогосподарського землекористування та забезпечення сталого розвитку сільських територій України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрна економіка : навч. посіб. / В. Я. Білоножка, І. І. Мостов'як, В. П. Карпенко, С. П. Полторецький, А. П. Березовський; за ред. В. Я. Білоножка. Умань : Видавець «Сочінський М. М.», 2016. 418 с.
2. Барабаш, І. (2020). Земельні відносини в Україні: проблеми та перспективи. Журнал аграрної економіки, 12(3), 45-62.
3. Бистряков І.К. Природні ресурси як фактор активізації еколого-економічної діяльності / І.К.Бистряков // Економіст. –2011. –№ 4. –С. 8–22.
4. Бойко, М. (2021). Інноваційні технології в сільському господарстві. К.: Видавництво «Аграрна наука».
5. Буйко, О. (2019). Стійкий розвиток сільських територій: теорія та практика. Видавництво «Наука».
6. Вакуленко В., Гринчук Н., Борщ Г. Місцевий економічний розвиток. Посібник для викладача. Київ, 2018. 103 с.
7. Вартість та ефективність використання землі в сільському господарстві / укл. І.С. Смага. Методичні рекомендації до практичних занять. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2015. 40 с.
8. Веклич О. «Екологічна ціна» економічного зростання України / О. Веклич, М. Шлапак // Економіка України. –2012. –№ 1. –С. 51-60.
9. Ганганов В. М. Проблеми відродження продуктивності сільськогосподарських земель в Україні // Економіка АПК. – 2003. -№9.
10. Герасименко, Т. (2018). Системи сільського землекористування в Україні. Вісник аграрної науки, 6, 54-62.
11. Голян В.А. Сфера природокористування в сучасних умовах: системні суперечності ринкових трансформацій та проблеми управління / В.А. Голян // Агросвіт. –2008. –№ 6. –С. 27–33.
12. Гринчук, О. (2020). Сільське землевпорядкування: концепції та практичні аспекти. Журнал «Аграрні дослідження», 12(3), 45-56.

13. Гунченко О.В. Ефективність використання сільськогосподарських угідь в природно-кліматичних зонах України: монографія; за ред. канд. екон. наук доцента Князя О.В.; Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. Х.: ТОВ «Смугаста типографія», 2015 192 с.

14. Дзядикевич Ю. В. Управління процесами ефективного використання природних ресурсів / Ю.В.Дзядикевич // Інноваційна економіка. –2014. –№2. –С. 99–104.

15. Дзядикевич Ю. В. Теоретичні і практичні аспекти ресурсозбереження / Ю.В. Дзядикевич, Б.Р.Гевко // Інноваційна економіка. –2016. –№3–4. –С.103 –107.

16. Дорош О. Організаційно-інституціональне забезпечення територіального планування землекористування сільських територій. Економіст. № 8. 2015. С. 22-25.

17. Дяченко, С. (2022). Агроекологічні аспекти збалансованого розвитку. К.: Університет «ДонНУ». Економічна енциклопедія. –Т. 1. –К., 2000.

18. Економіка сільського господарства. За ред. Руснака А. В. –К., 2000.

19. Жигалко, В. (2020). Економіка сільського розвитку. Аграрна економіка, 3(1), 12-19.

20. Загній Д.М. Проблеми соціально-економічного управління використанням земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств. Економічні, екологічні та соціальні аспекти використання земельних ресурсів в Україні: колективна моногр. / за ред. д-ра екон. наук, професора, чл.-кор. НААН О.В. Ульянченка; Харк. нац. аграр. ун-т. Х: Смугаста тип., 2015. С.166-175.

21. Залізко В. Д. Теоретичні, методологічні та практичні передумови розвитку сільських територій у контексті зміцнення їх економічної безпеки : навчальний посібник / В. Д. Залізко // Lambert Academic Publishing. 2017. 85 с.

22. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06. 1991, №1264–XII [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> – дата звернення 17.09.2024.

23. Збарський В.К., Мацибора В.І., Чалий А.А. та ін. Економіка сільського господарства / За ред. В.К.Збарського і В.І. Мацибори. Навчальний посібник. К.: Каравелла, 2016. 312 с.

24. Земельний кодекс України. –К., 2003.

25. Земельна реформа. Питання і відповіді. –К., 2001.

26.Іванова Т.В. Екологізація природокористування та політика ресурсозбереження в сучасних умовах / Т.В. Іванова // Економіка та держава. –2011. –№ 4. –С. 123–125.

27. Калетнік Г.М., Гончарук І.В. Складові розвитку сільських територій та моделі аграрного підприємництва і кооперації. Розвиток малого і середнього підприємництва та кооперації на селі. Проблеми та перспективи: зб. матеріалів наук. конф. і навч.-практ. семінару. Вінниця, 2015. С. 5-17.

28. Капіталізація економіки України / За ред. В.М. Гейця, А.А. Гриценка. –К. : Інститут економіки та прогнозування, 2007. –220 с.

29. Ковальчук, А. (2019). Сільське господарство і сталий розвиток: український контекст. Економіка АПК, 7(1), 23-31.

30. Коляда, Т. (2018). Екологічні аспекти сільськогосподарського землекористування. Вісник аграрної науки, 7, 89-95.

31. Коваленко, Л. (2022). Сільські території: стратегії сталого розвитку. К.: Аграрний університет.

32. Купріянов, І. (2021). Аграрна політика та її вплив на розвиток сіл. Журнал сільських досліджень, 6(4), 87-95.

33. Куриленко Н. О. Фінансові ресурси природокористування / Н.О. Куриленко // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Фінанси і кредит». –2005. –№ 1. –С. 356–359.

34. Кушнір С.О. Інституціональні аспекти регулювання трансформаційних процесів у природно-ресурсній сфері / С.І. Кушнір // Економіст. –2012. –№ 11. –С. 52–55.
35. Левченко, С. (2021). Методи оцінки ефективності землекористування. Науковий вісник, 10(4), 88-95.
36. Лісовий, Д. (2021). Збалансоване управління земельними ресурсами в аграрному секторі. Український агроном, 5, 102-110.
37. Литвак С.М. Екологічний менеджмент і аудит : навч. посіб. / С.М. Литвак. –К. : ВД «Професіонал». –2005. –112 с.
38. Литвин, А. (2020). Соціально-економічні аспекти сільського розвитку. Науковий вісник, 11(8), 109-116.
39. Малинич, О. (2022). Розвиток сільських територій: виклики та можливості. Монографія. К.: ТОВ «Видавництво Поліграф-Сервіс».
40. Марчук, Ю. (2021). Інвестиції в сільське господарство: стратегічні аспекти. Вісник аграрної науки, 9(2), 34-40.
41. Міщенко В.С. Економічний механізм природокористування / В.С. Міщенко // Економіка України. –2001. –№ 10. –С. 32–37.
42. Мочерний С. В. Основи економічних знань. –К., 2003.
43. Мочерний С. В. Політична економія. –К., 2003.
44. Михасюк І., Мельник А. Державне регулювання економіки. – К., 2000.
45. Месель-Веселяк В. Я. Розвиток і ефективність організаційно-правових форм господарювання в сільському господарстві України // Економіка АПК. – 2004. -№11.
46. Назаренко, В. (2023). Стійке землекористування в умовах зміни клімату. К.: Національна академія аграрних наук України.
47. Олійник, Т. (2018). Роль агробізнесу у формуванні сільських територій. Аграрний вісник, 5(2), 12-19.
48. Основи агробізнесу. За ред. Поліщука К. В. –К., 2003.

49. Основні напрями земельної реформи в Україні на 2001-2005 роки. Схвалено Указом Президента України від 30.05. 2001 року.
50. Оцінювання екологічного стану ґрунтів земель сільськогосподарського призначення / Л.І.Моклячук, А. М. Ліщук, І.М. Городиська, І.П. Яцук // Вісник аграрної науки. –2017. –№ 1. –С. 52–56.
51. Пачевська, Г. (2019). ІТ-технології та їх роль у сільському господарстві. Науковий форум, 10, 50-58.
52. Писаренко, І. (2021). Агроекологічні інновації для сільського розвитку. Журнал екології та сталого розвитку, 9(4), 123-130.
53. Політична економія. За ред.. Кривенко К. Т. –К., 2001.
54. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII, в редакції від 19.03.2017 р. [Електронний ресурс] URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/157-19> – дата звернення 12.10.2024.
55. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора України. Указ Президента України від 3.12. 1999р.
56. Пугач, Ю. (2020). Збалансоване використання земель: світовий досвід. Вісник екології, 6(1), 34-42.
57. Ремига О. Посібник з економічного розвитку сільських територій. Київ, 2015. 108 с.
58. Савенко, І. (2020). Аграрне підприємництво та його розвиток. К.: Вид-во «Літера».
59. Семенов В.Ф. Екологічний менеджмент : підручник / В.Ф. Семенов, О.Л. Михайлюк, Т.П.Галушкіна. –К. : Центр навч. літ. –2004. –407 с.
60. Сердюк, В. (2021). Екологічні аспекти земельного користування. Екологія та право, 8(3), 54-61.
61. Святенко, Р. (2017). Проблеми та перспективи агророзвитку в Україні. Аграрна економіка, 2, 76-82.

62. Сокольська Т. В. Світовий досвід та вітчизняна практика виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції / Т. В. Сокольська // Економіка та управління АПК. – 2012. – Вип.
63. Соснова, Н. (2018). Економічні аспекти сталого агровиробництва. Журнал агрономії, 4, 111-120.
64. Статистичний щорічник України за 1999 рік. – К., 2000.
65. Статистичний щорічник України за 2002 рік. – К., 2003.
66. Стеценко, В. (2021). Організація сільського господарства: сучасні підходи. Вісник сільського розвитку, 3, 28-35.
67. Тарасова, Л. (2023). Стратегічні напрямки розвитку села в Україні. Український журнал агрономії, 15(6), 69-75.
68. Ткаченко, Р. (2019). Агроекологічні інновації в Україні. Науковий журнал, 11(2), 77-85.
69. Ткачук В.І. Швець Т.В. Плотнікова М.Ф. / Агросвіт. 2020. № 24. С.13–2
- [Електронний ресурс]. URL: <https://www.economy.nayka.com.ua> – дата звернення 24.10.2024.
70. Ткачук В.І. Диверсифікація підприємства як стратегія розвитку сільських територій. Сталий розвиток економіки: світовий досвід та перспективи України: монографія / за ред. проф. В.І. Ткачука. Житомир: «Поліський національний університет», 2021. 180 с.
71. Федоренко, М. (2022). Соціально-економічні проблеми сільських територій. Сільське господарство та розвиток, 9(4), 17-25.
72. Федорук, О. (2019). Зелена економіка: можливості для агросектору. Економічний огляд, 5, 45-52.
73. Хвесик М.А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів : монографія / М.А. Хвесик, В.А.Голян. –К. : Кондор, 2007. –480 с.
74. Шевченко, А. (2020). Проблеми екологічного землекористування. Екологічна економіка, 5(2), 63-70.

75. Щербань, Р. (2022). Політика використання земельних ресурсів в аграрному секторі. К.: «Глобус».
76. Шкільов О. В. Організація аграрних формувань та ефективність їх діяльності в період економічних реформ. // Економіка АПК. – 2004. -№11.
77. Шкурко Т. П. Органічне землеробство за розвинутого тваринництва / Т. П. Шкурко // Вісник аграрної науки. –2017. –№ 1. –С. 24–28.
79. Юрченко, І. В. "Аграрна політика України: сучасний стан і перспективи."
80. Юрій, Т. М. "Землекористування в Україні: вплив аграрної політики та реформ."
- 81.Юрис, О. Г. "Аграрна політика та її вплив на ефективність землекористування."
82. Юсип, В. А. "Економічні аспекти аграрної політики та їх вплив на земельні відносини."
83. Юхименко П., Даниленко А., Сокольська Т. Інституціоналізація публічного управління та адміністрування в контексті інноваційного розвитку сільських територій: теорія і практика: монографія. Центр навчальної літератури, 2018. 320 с.
84. Якимчук С. Економічні механізми управління природоохоронною діяльністю / С. Якимчук // Економічний аналіз. Зб. наук. праць. Вип. 12. – 2013. –С. 348–351
85. Яковенко, С. (2022). Реформа аграрної політики: вплив на земельні відносини. Економіка АПК, 8(2), 58-66.
86. Яковенко, Т. (2020). Глобальні тренди в аграрному секторі. Журнал міжнародної економіки, 11(6), 123-130.
87. Яндюк, О. (2019). Аграрна політика та екологічні аспекти землекористування. Журнал аграрної екології, 10(5), 25-33.
88. Яременко, Т. (2020). Активізація аграрної політики та її вплив на ефективність використання земель. Науковий вісник, 9(4), 47-55.

89. Ярмолюк, Г. (2018). Збалансоване сільське розвиток: теорія та практика. Вісник аграрної науки, 15(1), 20-29.
90. Ярошенко, А. (2022). Екологічні проблеми сільського господарства: шляхи вирішення. Вісник екології, 17(3), 72-80.
91. Яськова, В. (2022). Зміни в аграрній політиці: наслідки для землекористування в Україні. Вісник економіки аграрного сектору, 7(1), 12-19.
92. Яцишин, І. (2021). Аграрна політика України: сучасні тенденції та їх вплив на землекористування. Вісник аграрної науки, 16(3), 34-41.
93. Willer Н. Organic Agriculture Worldwide: Current Statistics [Електронний ресурс] / Н. Willer // Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), Frick, Switzerland. URL: <http://www.fibl.org> – дата звернення 25.10.2024.
94. Про охорону праці № 2695-ХІІ від 14.10.92. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 49, ст.668.
95. Про охорону земель № 1443-VI від 04.06.2009, ВВР, 2009, № 47-48, ст.719.